

Верховний
Суд

ОГЛЯД судової практики Верховного Суду щодо забезпечення виконання зобов'язань

Рішення, внесені до ЄДРСР,
за січень 2018 року – грудень 2019 року

Зміст

1. Вирішення спорів, пов'язаних зі стягненням неустойки	8
1.1. Чи суперечить одночасне стягнення штрафу і пені з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, вимогам статті 61 Конституції України?	8
1.2. Чи є правомірним одночасне стягнення орендної плати та неустойки у вигляді подвійної орендної плати, нарахованої за прострочення повернення орендованого майна, за той самий період користування наймачем орендованим майном (зокрема за період з дня припинення дії договору оренди до дня повернення орендованого майна за актом)?	8
1.3. Яка позовна давність (загальна чи спеціальна) застосовується до позовів про стягнення неустойки за прострочення виконання зобов'язань щодо повернення орендованого майна, стягнення якої передбачено частиною другою статті 785 ЦК України?	9
1.4. Яка правова природа погодженої сторонами у мировій угоді штрафної санкції, обрахованої у відсотковому розмірі за кожен місяць прострочення? Чи буде підставою для відмови у стягненні неустойки (пені) та обставина, що в мировій угоді неустойка (пеня) зазначена як штраф?	10
1.5. Чи є підстави для нарахування продавцем пені поза межами строку дії договору купівлі-продажу за прострочення виконання зобов'язання з поставки товару, яке сталося під час дії цього договору?	11
1.6. За яких обставин суд має право зменшити належні до сплати штрафні санкції?	11
1.7. Чи є підстави для застосування штрафної санкції у вигляді пені за порушення строків виконання зобов'язань, якщо сторони не погодили такого виду санкції у договорі?	12
1.8. Чи буде правомірним стягнення штрафної санкції у вигляді пені за прострочення виконання немайнового зобов'язання у разі встановлення сторонами в договорі такого виду штрафної санкції?	13
1.9. За яких обставин боржник звільняється від відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язання у сфері теплопостачання, зокрема щодо нарахування неустойки?	14
1.10. Чи підлягає стягненню пеня, нарахована на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитним договором, якщо місцезнаходженням боржника є територія проведення антитерористичної операції?	15
2. Вирішення спорів, що виникають з договорів поруки	15
2.1. Чи можуть бути самостійним предметом позову вимоги про визнання відсутнім права кредитора вимагати від боржника сплати боргу за кредитним договором, який погашено поручителем, та про визнання права поручителя вимагати від боржника повернення коштів, сплачених ним за кредитним договором?	15
2.2. Який порядок і строк пред'явлення вимоги кредитором до поручителя?	16
2.3. Чи покладається на кредитора обов'язок передати поручителю саме оригінали кредитного договору та інших документів, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем відповідно до частини другої статті 556 ЦК України?	18

- 2.4. Чи підлягають задоволенню в судовому порядку грошові вимоги кредитора до поручителя про виконання ним солідарно з боржником зобов'язання за кредитним договором, заявлені поза межами шестимісячного строку, встановленого частиною четвертою статті 559 ЦК України? 19
- 2.5. Чи виникає солідарна відповідальність між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання? 20
- 2.6. Чи потрібно вчиняти поручителю якісь дії для переходу до нього прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відповідно до положень частини першої статті 556 ЦК України? 21
- 2.7. Чи є відсутність згоди боржника на укладення договору поруки порушенням умов дійсності такого договору і підставою для визнання його недійсним? 22
- 2.8. Наявність яких умов вимагає закон для визнання зобов'язання таким, що вчинене фіктивно? Чи підлягає визнанню недійсним договір поруки як фіктивний правочин у разі недоведеності наміру створити реальне настання правових наслідків на момент його вчинення або дій сторін договору з обопільним умислом їх не створювати? 23
- 2.9. Чи підлягає визнанню недійсним договір поруки, укладений на забезпечення виконання зобов'язання, що вже було порушене на момент його укладення? 24
- 2.10. Чи є достатньою підставою для дострокового розірвання договору поруки той факт, що кредитор не передав поручителю, який виконав зобов'язання за кредитним договором, копій документів, що підтверджують обов'язок боржника, відповідно до статті 556 ЦК України? 24
- 2.11. Чи призводить до припинення поруки будь-яка зміна умов забезпеченого зобов'язання без згоди поручителя? Які зміни основного зобов'язання можуть спричинити збільшення відповідальності поручителя? Чи припиняється порука у разі, якщо внаслідок зміни забезпеченого зобов'язання обсяг відповідальності поручителя зменшився чи залишився незмінним? 25
- 3. Вирішення спорів, що виникають з договорів гарантії 26**
- 3.1. Чи є належними способами захисту цивільних прав позовні вимоги про визнання банківської гарантії такою, що не підлягає виконанню, та про повернення зазначеної банківської гарантії? 26
- 3.2. Чи має право гарант відмовитися від задоволення вимоги кредитора про сплату коштів у разі ненадання йому документів, зазначених у гарантії? 27
- 3.3. Чи підлягає задоволенню в судовому порядку вимога бенефіціара про стягнення з гаранта гарантійних сум, наданих на забезпечення тендерних пропозицій, у разі відхилення тендерної пропозиції через ненадання переможцем торгів документів, передбачених статтею 17 Закону України «Про публічні закупівлі»? 28
- 3.4. Чи є підставою для відмови бенефіціару в отриманні гарантійної виплати той факт, що сторони погодили інший строк виконання зобов'язання, забезпеченого гарантією, прострочення за яким не відбулося? 29
- 3.5. Чи має гарант право на зворотну вимогу (регрес) до принципала у разі відшкодування ним бенефіціару гарантійних коштів? 30

- 3.6. Чи залежить можливість стягнення з відповідача штрафних санкцій (пені та штрафу) за порушення строків поставки товару за договором від реалізації права позивача на звернення стягнення за банківською гарантією? 30
- 3.7. Чи підлягають задоволенню позовні вимоги про стягнення з банку-гаранта коштів за банківською гарантією поза межами ліквідаційної процедури банку? 32
- 3.8. Чи може бенефіціар бути учасником справи (позивачем) про визнання правочину з надання гарантії недійсним, якщо він не є стороною договору? 33
- 3.9. Чи підлягає визнанню недійсним пункт договору гарантії, яким передбачено набрання чинності гарантією з моменту розміщення принципалом грошового покриття на відповідних рахунках банку-гаранта у розмірі суми гарантії? 33
- 4. Вирішення спорів, що виникають з договорів застави, у тому числі іпотеки 35**
- 4.1. Який порядок реалізації предмета забезпечувального обтяження? 35
- 4.2. Чи вважається укладення договору застави відчуженням майна? 36
- 4.3. Чи буде вважатися укладеним договір застави коштів (рухомого майна), якщо сторони не дотримали умов цього договору щодо його нотаріального посвідчення? 37
- 4.4. Який порядок задоволення вимог заставодержателя за рахунок предмета застави у разі невиконання боржником зобов'язання? Як у такому випадку визначається розмір зобов'язання майнового поручителя? 38
- 4.5. Чи можна визнати порушенням права власності заставодавця на заставлене майно дії заставодержателя щодо звернення стягнення на зазначене майно? 39
- 4.6. Чи може обтяжувач набути прав власності на предмет застави – рухоме майно (акції товариства) на підставі рішення суду? Чи може бути застосований у судовому порядку такий спосіб звернення стягнення на предмет застави як визнання права власності на предмет застави? 40
- 4.7. Чи поширюються на договір фінансового лізингу винятки із загального правила щодо збереження застави, передбачені статтею 9 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»? 42
- 4.8. Чи є підставою для припинення права застави винесення постанови державним виконавцем про закінчення виконавчого провадження у зв'язку з погашенням боргу за кредитним договором, здійсненим на виконання наказу господарського суду про стягнення заборгованості за таким договором? 43
- 4.9. Чи може бути належним способом захисту цивільних прав вимога про визнання припиненою іпотеки за іпотечним договором? 44
- 4.10. Який порядок визначення початкової ціни реалізації предмета іпотеки? Що повинен враховувати суд, визначаючи початкову ціну реалізації предмета іпотеки? 44
- 4.11. З якого моменту виникає право вимоги за іпотечним договором у нового іпотекодержателя у разі відступлення йому прав за іпотечним договором? 46
- 4.12. Чи підлягає виконанню виконавчий напис нотаріуса про звернення стягнення на майно, вчинений на договорі іпотеки, у разі припинення такого договору за рішенням суду? 47
- 4.13. Чи потрібна згода іпотекодержателя на укладення такого різновиду цивільно-правових угод як договір управління майном, що перебуває в іпотеці? Чи може визнаватися такий

- договір недійсним з підстав, передбачених частиною третьою статті 12 Закону України «Про іпотеку»?
- 4.14. Який порядок визначення розміру судового збору за подання позову про звернення стягнення на предмет застави (іпотеки)? 48
- 4.15. Чи є визнання недійсним іпотечного договору та припинення іпотеки підставою для зняття заборон відчуження нерухомого майна та вилучення записів про накладення таких заборон з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна? 49
- 4.16. Чи є внесення змін до іпотечного договору шляхом виключення одного з об'єктів нерухомого майна з переліку майна, переданого в іпотеку, підставою для визнання припиненою іпотеки за договором в частині виключених об'єктів нерухомого майна відповідно до статті 17 Закону України «Про іпотеку»? 50
- 4.17. Чи може бути підставою припинення іпотеки зміна основного зобов'язання за кредитним договором без згоди майнового поручителя (іпотекодавця), що призвела до збільшення обсягу його відповідальності? 51
- 4.18. Чи є підставою для припинення іпотеки вплив строку позовної давності щодо основної чи додаткової вимог кредитора за основним зобов'язанням? 52
- 4.19. Чи можна визнати іпотеку припиненою на підставі статті 17 Закону України «Про іпотеку» та статті 593 ЦК України за наявності судового рішення про відмову в задоволенні вимог про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності? 52
- 4.20. Чи є підставою для припинення договору застави (іпотеки), укладеного для забезпечення виконання кредитного договору боржником, факт ліквідації боржника за кредитним договором із внесенням запису до відповідного реєстру за наявності заборгованості, непогашеної в процедурі ліквідації? 54
- 5. Вирішення спорів, пов'язаних з такими видами забезпечення виконання зобов'язань, як притримання та завдаток 55**
- 5.1. Чи пов'язується виникнення права на притримання майна з необхідністю укладення між кредитором та боржником правочину в письмовій формі? 55
- 5.2. Чи підлягає поверненню власнику майно після заявлення вимоги про його повернення, навіть за умови наявності боргу за його виготовлення, якщо кредитор не повідомив боржника про його притримання? 55
- 5.3. Чи можуть вважатися доказами належного повідомлення сторони про притримання результату роботи у разі невиконання у строк іншою стороною зобов'язання щодо оплати ремонтних робіт за договором підряду листи, в яких не зазначено, яке саме обладнання притримано, та які не містять доказів наявності простроченої заборгованості? 56
- 5.4. Чи підлягає поверненню завдаток у разі неналежного виконання підрядником господарського зобов'язання, якщо умовами цього договору передбачено повернення завдатку після виконання підрядником умов договору та повної сплати штрафних санкцій? 56
- 6. Окремі питання визначення юрисдикції спорів щодо забезпечення виконання зобов'язань 57**
- 6.1. Чи має значення для визначення юрисдикції господарського суду суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці? 57

- 6.2. У порядку якого виду судочинства (господарського чи адміністративного) має вирішуватися спір про стягнення з гаранта як з особи, відповідальної за сплату митних платежів до державного бюджету, коштів за фінансовими гарантіями, узятими ним перед митним органом? 58
- 6.3. У порядку якого виду судочинства (господарського чи цивільного) слід розглядати спори щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, зокрема договорів застави (іпотеки), якщо однією із сторін основного зобов'язання є фізична особа, яка не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності? 60
- 6.4. Чи має значення для визначення юрисдикції господарського суду суб'єктний склад сторін основного зобов'язання, на забезпечення виконання якого укладено спірний договір іпотеки, якщо однією із сторін основного зобов'язання є фізична особа, яка не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а провадження у справі порушене до 15.12.2017, тобто до внесення відповідних змін до ГПК України? 61
- У порядку якого виду судочинства слід розглядати спір у справі, розгляд якої ініційований за правилами господарського судочинства, якщо в процесі її розгляду у зв'язку із внесенням змін до законодавства вона стала такою, що не належить до юрисдикції господарського суду?

Перелік уживаних скорочень

ВП ВС	–	Велика Палата Верховного Суду
ГК України	–	Господарський кодекс України
ГПК України	–	Господарський процесуальний кодекс України
КГС ВС	–	Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду
МК України	–	Митний кодекс України
ОП КГС ВС	–	об'єднана палата Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду
ЦК України	–	Цивільний кодекс України
ЦПК України	–	Цивільний процесуальний кодекс України

1. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТЯГНЕННЯМ НЕУСТОЙКИ

1.1. Чи суперечить одночасне стягнення штрафу і пені з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, вимогам статті 61 Конституції України?

Такий вид забезпечення виконання зобов'язання як пеня та її розмір встановлено частиною третьою статті 549 ЦК України, частиною шостою статті 231 ГК України та статтями 1, 3 Закону України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань", а право визначити у договорі розмір та порядок нарахування штрафу надано сторонам частиною четвертою статті 231 ГК України.

Можливість одночасного стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено частиною другою статті 231 ГК України.

При цьому в інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень передбачати в договорі можливість одночасного стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договору, передбаченою статтею 627 ЦК України, тобто коли сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

За таких обставин одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до статті 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій.

Відповідна правова позиція викладена в постановках КГС ВС:

від 19.09.2019 у справі № 904/5770/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84420888>);

від 27.09.2019 у справі № 923/760/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84626225>);

від 02.04.2019 у справі № 917/194/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80923003>);

від 25.05.2018 у справі № 922/1720/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74378024>);

від 09.02.2018 у справі № 911/2813/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72149821>);

від 22.03.2018 у справі № 911/1351/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73081562>).

1.2. Чи є правомірним одночасне стягнення орендної плати та неустойки у вигляді подвійної орендної плати, нарахованої за прострочення повернення орендованого майна, за той самий період користування наймачем орендованим майном (зокрема за період з дня припинення дії договору оренди до дня повернення орендованого майна за актом)?

За змістом статті 785 ЦК України у разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі. Якщо наймач не виконує обов'язку щодо повернення речі, наймодавець має право вимагати від наймача сплати неустойки у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона

доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (частина перша статті 614 ЦК України).

Неустойка, стягнення якої передбачено частиною другою статті 785 ЦК України, є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин, і для притягнення наймача, який порушив зобов'язання, до такої відповідальності необхідна наявність його вини (умислу або необережності) відповідно до вимог статті 614 ЦК України.

Отже, підставою для застосування наслідків, визначених частиною другою статті 785 ЦК України, є, зокрема, встановлення судом обставин про те, що неповернення об'єкта оренди за договором у період після закінчення строку дії відбулося лише з вини самого орендаря (відповідача), який не повернув і не намагався повернути об'єкт оренди орендодавцю у визначений договором строк, а продовжив користування орендованим майном.

Водночас варто зауважити, що передбачена частиною другою статті 785 ЦК України неустойка є подвійною платою за користування річчю за час прострочення, а не штрафною санкцією в розумінні статті 230 ГК України.

Статтею 61 Конституції України встановлено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Одночасне стягнення орендної плати та неустойки у вигляді подвійної орендної плати, нарахованої за прострочення повернення орендованого майна, за той самий період користування наймачем орендованим майном (за період з дня припинення дії договору оренди до дня повернення орендованого майна за актом) є неможливим, оскільки вважатиметься притягненням відповідача до подвійної відповідальності за одне й те саме правопорушення.

Відповідна правова позиція викладена в постановках КГС ВС:

від 13.02.2018 у справі № 910/12949/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72253346>);

від 17.12.2018 у справі № 906/1037/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78626049>).

1.3. Яка позовна давність (загальна чи спеціальна) застосовується до позовів про стягнення неустойки за прострочення виконання зобов'язань щодо повернення орендованого майна, стягнення якої передбачено частиною другою статті 785 ЦК України?

Відповідно до вимог статті 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (стаття 257 ЦК України).

Згідно з пунктом 1 частини другої статті 258 ЦК України позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені).

Частиною першою статті 261 ЦК України встановлено, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Водночас, застосовуючи приписи статті 785 ЦК України у розгляді справ зі спорів про стягнення неустойки за прострочення виконання зобов'язань з повернення об'єкта оренди, господарським судам слід звертати увагу на те, що неустойка, стягнення якої передбачено частиною другою статті 785 ЦК України, є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин і визначається як подвійна плата за користування річчю за час прострочення. Ця неустойка не може бути ототожнена з неустойкою (штрафом, пенею), встановленою пунктом 1 частини другої статті 258 ЦК України, оскільки,

на відміну від приписів статті 549 ЦК України, її обчислення не здійснюється у відсотках від суми невиконання або неналежного виконання зобов'язання (штраф), а також у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (пеня).

Отже, застосування до відповідних позовів спеціальної позовної давності, передбаченої пунктом 1 частини другої статті 258 ЦК України, є неправильним.

Крім того, слід враховувати, що визначені статтею 785 ЦК України наслідки пов'язані з моментом припинення договору оренди (найму). Підстави припинення зазначеного виду договорів встановлені в частині другій статті 291 ГК України, згідно з якою договір оренди припиняється, зокрема, у разі закінчення строку, на який його було укладено.

Частиною другою статті 785 ЦК України передбачено право наймодавця вимагати від наймача сплати неустойки в разі невиконання ним обов'язку щодо повернення речі. Водночас господарським судам необхідно мати на увазі, що відповідна неустойка є самостійним заходом майнової відповідальності у сфері орендних правовідносин, що визначається законодавцем як подвійна плата за користування річчю за час прострочення, і тому щодо неї застосовується загальна, а не спеціальна позовна давність.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 20.09.2019 у справі № 909/62/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76609954>).

1.4. Яка правова природа погодженої сторонами у мировій угоді штрафної санкції, обрахованої у відсотковому розмірі за кожен місяць прострочення? Чи буде підставою для відмови у стягненні неустойки (пені) та обставина, що в мировій угоді неустойка (пеня) зазначена як штраф?

За приписами частини першої статті 230 ГК України штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Підставою, яка породжує обов'язок сплатити неустойку, є порушення боржником зобов'язання (стаття 610, пункт 3 частини першої статті 611 ЦК України).

Неустойка – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Її завдання – сприяти належному виконанню зобов'язання, стимулювати боржника до належної поведінки. Однак таку функцію неустойка виконує до моменту порушення зобов'язання боржником. Після порушення боржником свого обов'язку неустойка починає виконувати функцію майнової відповідальності. Це додаткові втрати неналежного боржника, майнове покарання його за невиконання або несвоєчасне виконання обов'язку.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, а пенею – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (частини друга, третя статті 549 ЦК України).

При цьому пеня може обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання не лише за кожен день прострочення виконання, а й місяць (правова позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у пункті 73 постанови від 28.03.2018 у справі № 444/9519/12).

Отже, розмір погодженої сторонами у мировій угоді штрафної санкції, обрахованої у відсотковому розмірі за кожен місяць прострочення, відповідає поняттю "пеня". Зазначення в мировій угоді неустойки (пені) як штрафу не перетворює її в штраф і не є підставою для відмови у стягненні неустойки (пені) у разі прострочення виконання зобов'язання (сплати коштів).

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 25.07.2018 у справі № 922/4400/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75637008>).

1.5. Чи є підстави для нарахування продавцем пені поза межами строку дії договору купівлі-продажу за прострочення виконання зобов'язання з поставки товару, яке сталося під час дії цього договору?

Згідно зі статтею 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Главою 50 ЦК України визначено підстави припинення зобов'язання, серед яких відсутня така підстава як закінчення строку дії договору.

Закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке сталося під час дії договору (частина четверта статті 631 ЦК України). Відповідно до частини першої статті 612 ЦК України боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом.

Згідно з частиною першою статті 230 ГК України штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Частиною першою статті 549 ЦК України визначено, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано (частина шоста статті 232 ГК України).

Отже, з огляду на наведені положення законодавства строк дії договору та строк виконання зобов'язання за договором не є тотожними, а закінчення строку дії договору не є підставою припинення зобов'язань за договором, зокрема, в частині оплати поставленого товару, а тому немає підстав для нарахування продавцем пені поза межами строку дії договору купівлі-продажу за прострочення виконання зобов'язання з поставки товару, яке сталося під час дії цього договору.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 04.05.2018 у справі № 927/333/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73869083>).

1.6. За яких обставин суд має право зменшити належні до сплати штрафні санкції?

Згідно зі статтею 233 ГК України у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Відповідно до частини третьої статті 551 ЦК України розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Системний аналіз приписів статей 551 ЦК України, 233 ГК України свідчить, що право суду зменшити заявлені до стягнення суми штрафних санкцій пов'язане з наявністю виняткових обставин, встановлення яких вимагає надання господарським судом оцінки поданим учасниками справи доказам, якими учасники справи обґрунтовують наявність підстав для зменшення штрафних санкцій.

Отже, вирішуючи питання про зменшення розміру пені, яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання, суд повинен з'ясувати наявність значного перевищення розміру неустойки порівняно з розміром збитків, а також об'єктивно оцінити, чи є цей випадок винятковим з огляду на інтереси сторін, які заслуговують на увагу, ступінь виконання зобов'язань, причини неналежного виконання або невиконання зобов'язання, незначність прострочення у виконанні зобов'язання, невідповідність розміру пені наслідкам порушення, негайне добровільне усунення винною стороною порушення та його наслідків та ін. При цьому обов'язок доведення існування обставин, які можуть бути підставою для зменшення розміру заявленої до стягнення суми пені, покладається на особу, яка заявляє відповідне клопотання.

Зменшення розміру заявленої до стягнення неустойки є правом суду, а за відсутності у законі переліку таких виняткових обставин, господарський суд, оцінивши надані сторонами докази та обставини справи у їх сукупності, на власний розсуд вирішує питання про наявність або відсутності у кожному конкретному випадку обставин, за яких можливе зменшення неустойки.

Відповідна правова позиція викладена в постановвах КГС ВС:

від 03.10.2019 у справі № 914/2202/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84697577>);

від 12.09.2019 у справі № 910/10427/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84214605>);

від 11.09.2019 у справі № 905/2149/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84634203>);

від 06.09.2019 у справі № 914/2252/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84186907>);

від 27.09.2019 у справі № 923/760/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84626225>).

1.7. Чи є підстави для застосування штрафної санкції у вигляді пені за порушення строків виконання зобов'язань, якщо сторони не погодили такого виду санкції у договорі?

За змістом частини другої статті 217 ГК України вбачається, що одним із видів господарських санкцій у сфері господарювання є штрафні санкції, які згідно з частиною першою статті 230 ГК України визначаються у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Розмір штрафних санкцій відповідно до частини четвертої статті 231 ГК України встановлюється законом. У разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в передбаченому договором розмірі.

Законодавець пов'язує можливість застосування штрафних санкцій за порушення строків виконання зобов'язань саме з умовами їх встановлення у договорі за відсутності законодавчого врегулювання розміру таких санкцій.

Водночас частиною шостою статті 231 ГК України передбачено можливість встановлення санкції за порушення грошових зобов'язань у відсотках до облікової ставки НБУ як одиниці вимірювання такої санкції. Однак саме зобов'язання зі сплати пені має визначатися згідно з укладеним сторонами договором, інакше буде порушуватися принцип свободи договору, оскільки сторони мають право і не встановлювати жодних санкцій за порушення строків розрахунку.

Отже, якщо сторони не передбачили умовами договору можливість сплати пені за порушення строків виконання зобов'язань та не визначали її розміру, то немає підстав для стягнення пені у розмірі, не погодженому в договірному порядку та прямо не встановленому законом.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 05.09.2019 у справі № 908/1501/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84186873>).

1.8. Чи буде правомірним стягнення штрафної санкції у вигляді пені за прострочення виконання немайнового зобов'язання у разі встановлення сторонами в договорі такого виду штрафної санкції?

Відповідно до частин другої та третьої статті 549 ЦК України штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Суспільні відносини щодо укладання та виконання господарських договорів регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Абзацом другим частини першої статті 193 ГК України встановлено, що до виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Як зазначено в частині сьомій статті 179 ГК України, господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

За змістом частини другої статті 9 ЦК України законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Тож до правовідносин сторін договору щодо забезпечення належного виконання господарського договору штрафними санкціями (неустойка, штраф, пеня) слід застосовувати положення глави 26 ГК України.

Згідно зі статтею 230 ГК України штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Частина перша статті 173 ГК України містить визначення господарського зобов'язання, яким визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Тобто в розумінні статей 173 та 230 ГК України пеня є різновидом господарської санкції за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання, суть якого може полягати як в зобов'язанні сплатити гроші (грошове зобов'язання), так і в зобов'язанні виконати роботу, передати майно, надати послугу (негрошове зобов'язання).

Відповідно до частини четвертої статті 231 ГК України у разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини

зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Отже, застосування до боржника, який порушив господарське зобов'язання, штрафних санкцій у вигляді пені або штрафу, передбачених частиною четвертою статті 231 ГК України, є можливим, оскільки суб'єкти господарських відносин наділені законодавцем правом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом встановлення при укладанні договору санкції за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань і пеня застосовується за порушення будь-яких господарських зобов'язань, а не тільки за невиконання грошового зобов'язання.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 19.09.2019 у справі № 904/5770/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84420888>).

1.9. За яких обставин боржник звільняється від відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язання у сфері теплопостачання, зокрема щодо нарахування неустойки?

30.11.2016 набрав чинності Закон України "Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії", яким визначено комплекс організаційних та економічних заходів, спрямованих на забезпечення сталого функціонування теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення.

Згідно зі статтею 2 цього Закону його дія поширюється на відносини із врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії.

Частиною першою статті 3 зазначеного Закону передбачено, що для участі у процедурі врегулювання заборгованості теплопостачальні та теплогенеруючі організації, підприємства централізованого водопостачання та водовідведення включаються до реєстру, який веде центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері житлово-комунального господарства.

Частиною третьою статті 7 Закону України "Про заходи, спрямовані на врегулювання заборгованості теплопостачальних та теплогенеруючих організацій та підприємств централізованого водопостачання і водовідведення за спожиті енергоносії", якою врегульовано питання списання неустойки (штрафів, пені), інфляційних нарахувань, процентів річних, нарахованих на заборгованість за енергоносії, централізоване водопостачання та водовідведення, передбачено, що на заборгованість за природний газ, використаний для виробництва теплової та електричної енергії, надання послуг з централізованого опалення та постачання гарячої води, погашену до набрання чинності цим Законом (тобто до 30.11.2016), неустойка (штраф, пеня), інфляційні нарахування, проценти річних не нараховуються, а нараховані підлягають списанню з дня набрання чинності цим Законом.

Отже, частина третя статті 7 названого Закону є нормою прямої дії, якою законодавець передбачив можливість звільнення боржника від відповідальності за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання у сфері теплопостачання шляхом ненарахування йому неустойки, інфляційних втрат, процентів річних на початкову заборгованість або списання таких нарахувань.

При цьому застосування приписів частини третьої статті 7 Закону не залежить від виконання будь-яких інших умов, окрім погашення боржником заборгованості за отриманий природний газ до набрання чинності цим Законом. Зокрема, виконання зазначеної норми не потребує включення підприємства до реєстру підприємств, що беруть участь у процедурі врегулювання заборгованості.

Відповідна правова позиція викладена в постановвах КГС ВС:

від 20.12.2018 у справі № 904/1619/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78750287>);

від 10.09.2019 у справі № 905/179/19 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84320518>);

від 18.09.2019 у справі № 920/66/19 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84384799>).

1.10. Чи підлягає стягненню пеня, нарахована на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитним договором, якщо місцезнаходженням боржника є територія проведення антитерористичної операції?

Відповідно до статті 2 Закону України від 02.09.2014 № 1669-VII "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції" на час проведення антитерористичної операції забороняється нарахування пені та/або штрафів на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами і договорами позики юридичним особам та фізичним особам – підприємцям, що провадять (провадили) свою господарську діяльність на території населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція. Банки та інші фінансові установи зобов'язані скасувати зазначеним у статті 2 Закону особам пеню та/або штрафи, нараховані на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами і договорами позики у період проведення антитерористичної операції. Дію цього Закону в частині введення мораторію зупинено не було.

З огляду на викладене, якщо відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р, яким затверджено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та перелік населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р, яким затверджено перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, на підставі відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань буде встановлено, що місцезнаходженням боржника є територія проведення антитерористичної операції, то відсутніми будуть підстави для нарахування та стягнення з боржника пені на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитним договором.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 04.09.2019 у справі № 905/2424/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76237014>).

2. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ З ДОГОВОРІВ ПОРУКИ

2.1. Чи можуть бути самостійним предметом позову вимоги про визнання відсутнім права кредитора вимагати від боржника сплати боргу за кредитним договором, який погашено поручителем, та про визнання права поручителя вимагати від боржника повернення коштів, сплачених поручителем за кредитним договором?

Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Згідно з положеннями статті 16 ЦК України, які кореспондуються з положеннями статті 20 ГК України, кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Одним зі способів захисту цивільного права є визнання права (пункт 1 частини другої

статті 16 ЦК України), що також відповідає положенням частини другої статті 20 ГК України про захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання шляхом визнання наявності або відсутності прав. Тобто спір по суті повинен вирішуватися ухваленням судом рішення про визнання чи відсутність права.

У пункті 1 частини другої статті 11 ЦК України закріплено, що підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, зокрема, договори та інші правочини.

За змістом частини першої статті 546 та статті 547 ЦК України порука є одним із видів забезпечення зобов'язання, стосовно якого передбачено обов'язкове дотримання письмової форми.

Частинами першою та другою статті 553 ЦК України встановлено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або в повному обсязі. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки (частини перша та друга статті 554 ЦК України).

Згідно з частиною другою статті 556 ЦК України до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання.

Оскільки порука є договірним зобов'язанням, стосовно якого передбачено обов'язкове дотримання письмової форми (частина перша статті 547 ЦК України), моментом укладення такого договору є досягнення згоди з усіх істотних умов, унаслідок чого у сторін виникають взаємні права та обов'язки.

Отже, вимоги про визнання відсутнім права в одного відповідача (кредитора) вимагати від другого відповідача (боржника) сплати боргу за кредитними договорами, які погашено позивачем (поручителем), та про визнання права поручителя вимагати від боржника повернення коштів, сплачених поручителем за кредитними договорами, не є вимогами про встановлення юридичних фактів, однак такі доводи можуть розглядатися господарськими судами лише за існування та під час розгляду між сторонами спору про право.

Відповідна правова позиція викладена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.08.2018 у справі № 910/14144/17, провадження № 12-88гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76262657>)

та постановою КГС ВС:

від 11.09.2018 у справі № 910/20954/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76500474>);

від 06.11.2018 у справі № 910/18702/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77657068>).

2.2. Який порядок і строк пред'явлення вимоги кредитором до поручителя?

Згідно з частиною першою статті 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

За положеннями частини четвертої статті 559 ЦК України в редакції, чинній до 03.07.2018, порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання основного

зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Пред'явленням вимоги до поручителя є як направлення, так і вручення йому вимоги про погашення боргу (залежно від умов договору).

Якщо основним договором не визначено інших умов виконання основного зобов'язання, то строк пред'явлення кредитором вимоги до поручителя має обчислюватися з моменту настання строку виконання зобов'язання у повному обсязі. При цьому сама лише умова договору поруки про дію поруки до повного виконання позичальником та/або поручителем своїх зобов'язань за договором не може розглядатися судом як установлення строку дії поруки; термін має визначатися календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати (наприклад, після закінчення певного строку, починаючи від дати виконання зобов'язання за кредитним договором).

За частиною другою статті 1054 та частиною другою статті 1050 ЦК України, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу.

Отже, якщо кредитним договором не визначено інших умов виконання основного зобов'язання, то в разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за цим договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів повинен обчислюватися з моменту настання строку погашення зобов'язання згідно з такими умовами, тобто з моменту настання строку виконання зобов'язання в повному обсязі або у зв'язку із застосуванням права на повернення кредиту достроково.

Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Тож і право кредитора, і обов'язок поручителя після його закінчення припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, в тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може.

Зважаючи на преклюзивний характер строку поруки й обумовлене цим припинення права кредитора на реалізацію названого виду забезпечення виконання зобов'язань, вжите в другому реченні частини четвертої статті 559 ЦК України словосполучення "пред'явлення вимоги" до поручителя протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання як умови чинності поруки слід розуміти як пред'явлення кредитором у встановленому законом порядку протягом зазначеного строку саме позовної, а не будь-якої іншої вимоги до поручителя.

Наведене положення при цьому не виключає можливості пред'явлення кредитором до поручителя іншої письмової вимоги про погашення заборгованості за боржника, однак і тоді кредитор може звернутися з такою вимогою до суду протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання.

Зі змісту другого речення частини четвертої статті 559 ЦК України випливає, що вимогу до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором має бути пред'явлено в судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто протягом шести місяців з моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами) або з дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, визначеного частиною другою статті 1050 ЦК України, або з дня настання строку виконання основного зобов'язання (якщо кредит повинен бути погашений одноразовим платежем). Отже, закінчення строку, передбаченого договором поруки, так само як сплив шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання або одного

року від дня укладення договору поруки, якщо строк основного зобов'язання не встановлений, припиняє поруку за умови, що кредитор протягом строку дії поруки не звернувся з позовом до поручителя.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 06.03.2018 у справі № 910/1408/15-г (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72730801>);

від 22.03.2018 у справі № 910/2774/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73087985>);

від 18.04.2018 у справі № 910/6980/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73596400>);

від 26.06.2018 у справі № 905/2475/15 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75081737>).

2.3. Чи покладається на кредитора обов'язок передати поручителю саме оригінали кредитного договору та інших документів, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем, відповідно до частини другої статті 556 ЦК України?

Порука як спосіб забезпечення зобов'язань врегульована нормами параграфу 3 глави 49 ЦК України.

Частиною першою статті 553 ЦК України встановлено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

За змістом частин першої та другої статті 554 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

До поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання (частина друга статті 556 ЦК України).

Одночасно приписи частини першої згаданої статті вказують на те, що після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника.

Згідно зі статтею 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання та захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Аналогічні положення викладено і у частині другій статті 20 ГК України, відповідно до якої кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів.

Частина перша статті 16 ЦК України визначає, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

У розумінні зазначених приписів суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для поновлення порушеного права і припинення дій, які порушують це право.

Водночас відповідно до положень частин першої та другої статті 14 ЦК України цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

Отже, з наведених правових норм чинного законодавства не вбачається зобов'язання кредитора передати поручителю саме оригінали кредитного договору та інших документів, які засвідчують обов'язок боржника виконати свої зобов'язання перед поручителем.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 14.02.2018 у справі № 910/14022/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72245015>);

від 22.02.2018 у справі № 910/14107/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72486296>);

від 27.02.2018 у справі № 910/14109/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72605430>);

від 01.03.2018 у справі № 910/14023/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72645179>);

від 04.04.2018 у справі № 910/14024/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73261283>);

від 11.04.2018 у справі № 910/15439/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73410786>);

від 20.06.2018 у справі № 910/16526/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75081979>);

від 27.06.2018 у справі № 910/14419/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75081761>);

від 19.02.2019 у справі № 910/7059/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80035793>);

від 27.02.2019 у справі № 910/7054/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80366586>).

2.4. Чи підлягають задоволенню в судовому порядку грошові вимоги кредитора до поручителя про виконання ним солідарно з боржником зобов'язання за кредитним договором, заявлені поза межами шестимісячного строку, встановленого частиною четвертою статті 559 ЦК України?

Частиною першою статті 598 ЦК України унормовано, що зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Відповідно до частин першої та четвертої статті 559 ЦК України в редакції, чинній до 03.07.2018, порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Положення, зазначені в другому реченні частини четвертої статті 559 ЦК України, дають підстави для висновку, що вимогу до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором має бути пред'явлено в судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто протягом шести місяців з моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами) або з дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, визначеного частиною другою статті 1050 ЦК України, або з дня настання строку виконання основного зобов'язання (якщо кредит повинен бути погашений одноразовим платежем).

Тобто можна виокремити три моменти, з яких починається відлік встановленого частиною четвертою статті 559 ЦК України шестимісячного строку, а саме:

1) з моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами);

2) з дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, визначеного частиною другою статті 1050 ЦК України;

3) з дня настання строку виконання основного зобов'язання (якщо кредит повинен бути погашений одноразовим платежем).

У разі заявлення кредитором вимог до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за кредитним договором поза межами шестимісячного строку, встановленого частиною четвертою статті 559 ЦК України, тобто після припинення поруки, такі вимоги задоволенню не підлягають.

Відповідна правова позиція викладена у постановках КГС ВС:

від 01.03.2018 у справі № 910/7109/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72605130>);

від 06.03.2018 у справі № 910/1408/15-г (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72730801>);

від 03.04.2018 у справі № 914/1353/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73397446>);

від 26.02.2019 у справі № 926/2154/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80118137>).

2.5. Чи виникає солідарна відповідальність між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання?

Частиною першою статті 628 ЦК України передбачено, що зміст договору як угоди (правочину) становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

За своєю юридичною природою порука є договірним зобов'язанням, адже виникає на підставі договору.

Згідно з частиною першою статті 541 ЦК України солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання.

Статтею 554 ЦК України в редакції, чинній до 03.07.2018, унормовано, що в разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

Правовий аналіз наведених норм дає підстави стверджувати, що в разі укладення кількох договорів поруки, які забезпечують виконання одного зобов'язання, виникає кілька самостійних зобов'язань, сторони яких (поручителі) перебувають у правовідносинах з одним боржником, проте не пов'язані правовідносинами між собою. У такому разі кожен поручитель відповідає перед кредитором боржника в обсязі, визначеному умовами договору поруки, стороною якого він є. Порука кількох осіб може визначатися як спільна в разі укладення договору поруки кількома поручителями та встановлення умовами договору волевиявлення цих осіб щодо спільного забезпечення зобов'язання. Лише в такому випадку поручителі відповідають перед кредитором солідарно з боржником та солідарно між собою (спільна порука).

Норми закону, якими врегульовано поруку, не встановлюють положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не передбачено іншого. У разі укладення між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання у них не виникає солідарної відповідальності між собою.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 24.01.2018 у справі № 907/425/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71798774>);

від 26.06.2018 у справі № 905/2475/15 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75081737>).

2.6. Чи потрібно вчиняти поручителю якісь дії для переходу до нього прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відповідно до положень частини першої статті 556 ЦК України?

Відповідно до частини першої статті 509 ЦК України в редакції, чинній до 23.03.2017, зобов'язанням є праввідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу (частина друга статті 509 ЦК України), зокрема, з договорів та інших праввідносин (пункт 1 частини другої статті 11 Кодексу).

Частиною першою статті 14 ЦК України передбачено, що цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства.

Статтею 627 ЦК України унормовано, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі (частини перша та друга статті 553 ЦК України).

Згідно з частинами першою та другою статті 554 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

За змістом частин першої та другої статті 556 ЦК України до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання, а кредитор після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника. Такий висновок узгоджується із загальними підставами заміни кредитора у зобов'язанні внаслідок виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем), викладеними, зокрема, в пункті 3 частини першої статті 512 ЦК України.

Отже, перехід до поручителя прав кредитора у зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відбувається на підставі прямої вказівки закону, жодних інших дій для переходу такого права вчиняти не потрібно.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 08.08.2018 у справі № 910/21214/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75825061>);

від 02.10.2018 у справі № 910/19394/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76972150>);

від 07.11.2018 у справі № 910/1772/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77753860>).

2.7. Чи є відсутність згоди боржника на укладення договору поруки порушенням умов дійсності такого договору і підставою для визнання його недійсним?

Відповідно до частини першої статті 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування.

Згідно з положеннями частини першої статті 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Одним із способів захисту цивільних прав та інтересів може бути визнання правочину недійсним (пункт 2 частини другої зазначеної статті).

У статті 215 ЦК України законодавцем визначено, що недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу, є підставою недійсності правочину. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспоруваний правочин).

Вирішуючи спори про визнання договорів недійсними, суди повинні встановити наявність тих обставин, з якими закон пов'язує визнання їх недійсними та настання відповідних наслідків, а саме: відповідність змісту договору вимогам закону, моральним засадам суспільства, правоздатність сторін договору, в чому конкретно полягає неправомірність та інші обставини, що є істотними для правильного вирішення спору.

Зміст правочину становлять права та обов'язки, про набуття, зміну та припинення яких домовилися учасники правочину, а також особи, визначені сторонами учасниками такого правочину.

Частиною першою статті 553 ЦК України передбачено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки (частини перша та друга статті 554 ЦК України).

Зміст наведених положень законодавства вказує, що договір поруки укладається кредитором і поручителем за зобов'язанням, яке забезпечується порукою останнього. Що ж до боржника, то він стороною договору поруки не виступає, а є учасником у зобов'язанні, забезпеченому порукою.

Обов'язок кредитора або поручителя за договором поруки одержувати згоду боржника на укладення такого договору законодавством України не встановлений та не впливає із загального змісту правовідносин поруки, якщо тільки сторони не передбачили в самому договорі обов'язкової згоди боржника. Відповідно, відсутність зазначеної згоди не порушує умов дійсності договору поруки, оскільки не є його істотною умовою та не вважається підставою для визнання його недійсним.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 08.08.2018 у справі № 910/174/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75825169>);

від 03.10.2018 у справі № 910/972/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77149705>).

2.8. *Наявність яких умов вимагає закон для визнання зобов'язання таким, що вчинене фіктивно? Чи підлягає визнанню недійсним договір поруки як фіктивний правочин у разі недоведеності наміру створити реальне настання правових наслідків на момент його вчинення або дій сторін договору з обопільним умислом їх не створювати?*

У вирішенні позову про визнання недійсним оспорюваного правочину враховуються загальні приписи статей 3, 15, 16 ЦК України. За результатами розгляду такого спору вирішується питання про спростування презумпції правомірності правочину. Зокрема, суд має не лише встановити наявність підстав недійсності правочину, передбачених законом, а й з'ясувати, чи було порушене цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушене та в чому полягає його порушення, оскільки залежно від цього визначається необхідний спосіб захисту порушеного права, якщо таке порушення сталося.

Відповідно до статті 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним.

Фіктивний правочин є недійсним незалежно від мети його укладення, оскільки сторони не мають на увазі настання правових наслідків, що породжуються відповідним правочином. Таким може бути визнаний будь-який правочин, в тому числі нотаріально посвідчений. Якщо сторонами не вчинено жодних дій на виконання фіктивного правочину, господарський суд приймає рішення лише про визнання фіктивного правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі коли на виконання правочину було передано якесь майно, такий правочин не може розцінюватися як фіктивний. Саме лише невчинення сторонами тих чи інших дій на виконання правочину не означає його фіктивності. Визнання фіктивного правочину недійсним потребує встановлення господарським судом умислу його сторін. З урахуванням того, що фіктивний правочин не спрямований на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, він не створює цивільно-правових наслідків незалежно від того, чи він був визнаний судом недійсним. Розглядаючи відповідні справи, суд повинен враховувати, що ознака фіктивності має бути притаманна діям усіх сторін правочину. Якщо хоча б одна з них намагалася досягти правового результату, то такий правочин не може визнаватися фіктивним. Позивач, який вимагає визнання правочину недійсним, повинен довести, що всі учасники правочину не мали наміру створити правові наслідки на момент його вчинення.

Отже, для визнання зобов'язання фіктивно вчиненим закон вимагає наявності таких умов: вина осіб, що проявляється у формі умислу, який спрямований на вчинення фіктивного договору; умисел повинен виникнути у сторін до моменту укладення договору; метою укладення договору є відсутність правових наслідків, обумовлених договором. Відсутність хоча б однієї з цих умов не дає підстав стверджувати, що зобов'язання вчинялося фіктивно. У фіктивних правовідносинах внутрішня воля сторін не відповідає зовнішньому її прояву.

Слід зазначити, що недоведеність належними та допустимими доказами відсутності наміру сторін договору створювати правові наслідки на момент його вчинення або обопільного умислу не створювати таких наслідків свідчить про відсутність передбачених законом підстав для визнання недійсним договору поруки як фіктивного правочину.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 01.11.2018 у справі № 910/18436/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77748692>).

2.9. Чи підлягає визнанню недійсним договір поруки, укладений на забезпечення виконання зобов'язання, що вже було порушене на момент його укладення?

Пунктом 3 частини першої статті 3 ЦК України закріплено, що свобода договору є загальною засадою цивільного законодавства.

У частинах третій та п'ятій статті 203 ЦК України визначено, що для чинності правочину волевиявлення його учасника має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Зазначені вимоги кореспондуються з положеннями частини четвертої статті 179 ГК України.

Із нормативно-правового змісту положень частини першої статті 553 та частин першої – другої статті 554 ЦК України випливає, що суть поруки полягає у покладенні на поручителя солідарної відповідальності поряд з боржником за виконання ним зобов'язання, що надає кредитору додаткові гарантії виконання такого зобов'язання на його користь. Для укладення договору поруки необхідною умовою є наявність у боржника обов'язку, який він має виконати перед кредитором, тобто дійсність зобов'язання, щодо виконання якого надається порука.

Системний аналіз наведених положень чинного законодавства вказує на відсутність обмеження у наданні поруки фактом наявності або відсутності порушення зобов'язання, щодо якого надається порука. Окрім того, будучи обізнаним в момент укладення договору поруки про порушення боржником зобов'язання, щодо якого надається порука, поручитель повинен усвідомлювати наявність факту порушення.

Отже, будь-яких обмежень у часі щодо моменту укладення договорів поруки як форми забезпечення зобов'язання чинним законодавством прямо чи опосередковано не передбачено. А укладення договору на забезпечення виконання боржником зобов'язання, що вже було порушено на момент укладення, не є підставою для визнання недійсним такого договору.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 04.12.2018 у справі № 910/1446/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78412975>).

2.10. Чи є достатньою підставою для дострокового розірвання договору поруки той факт, що кредитор не передав поручителю, який виконав зобов'язання за кредитним договором, копій документів, що підтверджують обов'язок боржника, відповідно до статті 556 ЦК України?

Загальний порядок укладення, зміни і розірвання цивільно-правових договорів урегульовано главою 53 ЦК України. Порядок укладення, зміни і розірвання господарських договорів визначено главою 20 ГК України.

Частинами першою – четвертою статті 188 ГК України унормовано, що зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Згідно з частиною першою статті 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору (частина друга статті 651 ЦК України).

Оцінка порушення як істотного повинна здійснюватися відповідно до критеріїв, установлених зазначеними нормами законодавства. Вирішуючи питання про істотність порушення стороною договору, суд має з'ясувати наявність не лише істотного порушення договору, а й шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, та її розмір, який не дозволяє потерпілій стороні отримати очікуване при укладенні договору, а також установити, чи є справді істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що в дійсності вона змогла отримати. При цьому йдеться не лише про грошовий вираз завданої шкоди, прямих збитків, а й випадки, коли потерпіла сторона не зможе використати результати договору. Вирішальне значення для застосування положення закону має співвідношення шкоди з тим, що сторона могла очікувати від виконання договору.

Частиною першою статті 556 ЦК України встановлено, що після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника.

У разі звернення поручителя з позовними вимогами про розірвання договору поруки у зв'язку з істотним порушення його умов з боку кредитора суду потрібно встановити обставини, які б підтверджували істотність порушення, внаслідок якого позивач (поручитель) зазнав значних збитків і втратив зацікавленість у подальшому виконанні договору. При цьому сам факт непередачі документів, які підтверджують обов'язок боржника (наприклад, копій кредитних договорів), не є підставою для розірвання договору поруки, поки не буде доведено істотності порушення умов договору.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 08.08.2018 у справі № 910/21214/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75825061>);

від 14.08.2018 у справі № 910/23369/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75921746>);

від 24.10.2018 у справі № 910/20596/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77586016>);

від 10.10.2018 у справі № 910/21862/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77044225>);

від 11.10.2018 у справі № 910/20206/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77528226>);

від 07.11.2018 у справі № 910/1772/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77753860>).

2.11. Чи призводить до припинення поруки будь-яка зміна умов забезпеченого зобов'язання без згоди поручителя? Які зміни основного зобов'язання можуть спричинити збільшення відповідальності поручителя? Чи припиняється порука у разі, якщо внаслідок зміни забезпеченого зобов'язання обсяг відповідальності поручителя зменшився чи залишився незмінним?

Положеннями частини першої статті 509 ЦК України визначено, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (частина перша статті 526 ЦК України).

У частині першій статті 525 ЦК України законодавцем унормовано, що одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

З метою захисту законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб при укладанні договорів, насамперед інтересів кредитора, у главі 49 ЦК України визначено види забезпечення виконання зобов'язання. Одним із видів забезпечення виконання зобов'язань за змістом частини першої статті 546 та частини першої статті 547 ЦК України є укладання договору поруки, стосовно якого передбачено обов'язкове дотримання письмової форми.

Згідно зі статтями 553 та 554 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Порука, яка за своєю природою є зобов'язанням, припиняється на загальних підставах, передбачених у главі 50 ЦК України. Водночас у статті 559 ЦК України визначено спеціальні (додаткові) підстави її припинення.

Однією з підстав припинення поруки, встановлених частиною першою статті 559 ЦК України у редакції, чинній до 03.07.2018, є припинення забезпеченого нею зобов'язання, а також зміна зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок якої збільшується обсяг його відповідальності.

З аналізу частини першої статті 559 ЦК України вбачається, що не будь-яка зміна умов забезпеченого зобов'язання без згоди поручителя призводить до припинення поруки, а лише така, що спричинила збільшення обсягу відповідальності поручителя. Якщо ж внаслідок зміни забезпеченого зобов'язання обсяг відповідальності поручителя зменшився чи залишився незмінним, підстав для припинення поруки відповідно до наведеної правової норми немає.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 19.06.2018 у справі № 910/7389/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74781146>);

від 04.09.2018 у справі № 910/23452/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76380688>).

3. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ З ДОГОВОРІВ ГАРАНТІЇ

3.1. Чи є належними способами захисту цивільних прав позовні вимоги про визнання банківської гарантії такою, що не підлягає виконанню, та про повернення зазначеної банківської гарантії?

Статтею 16 ЦК України, положення якої кореспондуються з положеннями статті 20 ГК України, встановлено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого немайнового або майнового права та інтересу. Зокрема, згідно з пунктами 3, 5, 7 частини другої статті 16 ЦК України такими способами є припинення дії, яка порушує право, примусове виконання обов'язку в натурі, припинення правовідношення. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Частиною другою статті 20 ГК України одними із способів захисту прав суб'єктів господарювання передбачено визнання

наявності або відсутності прав та установлення, зміну чи припинення господарських правовідносин. Водночас такі вимоги будуть належними способами захисту цивільних прав, якщо вони самостійно будуть призводити до поновлення порушених прав. У разі якщо такі вимоги пов'язані з іншим способом захисту цивільних прав, зокрема вимогою про стягнення коштів за зобов'язаннями, вони не можуть самостійно розглядатися в окремій справі та підлягають розгляду разом з вимогами, що забезпечують дійсне поновлення прав позивача.

Позивачем заявлено дві позовні вимоги: про визнання банківської гарантії такою, що не підлягає виконанню, та про повернення зазначеної банківської гарантії як способу забезпечення зобов'язань позивача за договором постачання.

Згідно з частиною першою статті 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Відповідно до положень статей 546, 560, 563, 569 ЦК України банківська гарантія як один із способів забезпечення зобов'язання боржника перед кредитором є одностороннім правочином, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником та має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредитором, якщо інше не встановлено договором між гарантом та боржником.

Тож припинення зобов'язання за гарантією стосується також прав боржника (принципала), оскільки в такому випадку він звільняється від відповідальності за регресними вимогами, з якими гарант може звернутися до нього у випадку стягнення грошової суми за виданою гарантією.

Обрання позивачем такого способу захисту своїх прав та інтересів як визнання банківської гарантії такою, що не підлягає виконанню, фактично є вимогою про визнання припиненим одностороннього правочину (гарантії), а отже, не суперечить наведеним положенням законодавства.

Водночас неналежним способом захисту цивільних прав є вимога позивача про повернення банківської гарантії як документа, який був доданий ним до тендерної документації під час оформлення договору та втратив свою чинність, оскільки правочин (гарантію) визнано таким, що не підлягає виконанню, і зазначена вимога не приводить до реального захисту порушених прав та інтересів позивача.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 21.03.2019 у справі № 910/5726/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80648592>);

від 04.04.2019 у справі № 910/5723/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81038926>).

3.2. Чи має право гарант відмовитися від задоволення вимоги кредитора про сплату коштів у разі ненадання йому документів, зазначених у гарантії?

Статтею 560 ЦК України визначено, що за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Гарантія діє протягом строку, на який вона видана (частина перша статті 561 ЦК України).

Згідно з частинами першою – четвертою статті 563 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредитором грошову суму відповідно до умов гарантії. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до

виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії. У вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано.

Аналогічні положення закріплені і в статті 200 ГК України, і в підпунктах 20.1, 20.2 пункту 20 Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 639.

Відповідно до положень частин першої і другої статті 565 ЦК України гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії. Гарант повинен негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги.

Отже, у разі ненадання кредитором гаранту документів, передбачених гарантією, відмова в задоволенні його вимог про сплату коштів за гарантією є правомірною, оскільки таке право передбачено наведеними положеннями законодавства.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 10.05.2018 у справі № 904/4275/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74221191>);

від 24.01.2018 у справі № 910/7128/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71773342>);

від 02.03.2018 у справі № 910/8297/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72568449>);

від 16.04.2018 у справі № 904/1339/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73938498>);

від 18.10.2018 у справі № 910/21641/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77247874>).

3.3. Чи підлягає задоволенню в судовому порядку вимога бенефіціара про стягнення з гаранта гарантійних сум, наданих на забезпечення тендерних пропозицій, у разі відхилення тендерної пропозиції через ненадання переможцем торгів документів, передбачених статтею 17 Закону України «Про публічні закупівлі»?

Статтею 560 ЦК України визначено, що за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Гарантія діє протягом строку, на який вона видана (частина перша статті 561 ЦК України).

Згідно з частинами першою – четвертою статті 563 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії. У вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано.

Ураховуючи приписи наведених статей Кодексу, обов'язок гаранта сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії настає за умови порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, та направлення кредитором гаранту письмової вимоги разом із зазначеними в гарантії документами. За відсутності однієї із названих умов відповідальність гаранта не настає.

Аналогічні положення закріплені і в частині першій статті 200 ГК України.

Частиною першою статті 24 Закону України «Про публічні закупівлі» унормовано, що замовник має право зазначити в оголошенні про проведення процедури закупівлі та в тендерній документації вимоги щодо надання забезпечення тендерної пропозиції. У такому разі учасник під час подання тендерної пропозиції одночасно надає забезпечення тендерної пропозиції.

Норми частини третьої статті 32 зазначеного Закону надають право замовнику відхилити тендерну пропозицію учасника – переможця торгів, зокрема, у разі ненадання переможцем документів, що підтверджують відсутність підстав, передбачених статтею 17 цього Закону.

Отже, у разі встановлення судами наявності умов, за яких настає відповідальність гаранта, та невиконання ним у добровільному порядку своїх зобов'язань за банківськими гарантіями, наданими на забезпечення тендерних пропозицій, позовні вимоги про стягнення з гаранта гарантійних сум, наданих на забезпечення таких пропозицій, підлягають задоволенню.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 04.12.2018 у справі № 910/22706/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78450473>).

3.4. Чи є підставою для відмови бенефіціару в отриманні гарантійної виплати той факт, що сторони погодили інший строк виконання зобов'язання, забезпеченого гарантією, прострочення за яким не відбулося?

Статтею 560 ЦК України передбачено, що за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Гарантія діє протягом строку, на який вона видана (частина перша статті 561 ЦК України).

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії (частина перша статті 563 ЦК України).

Згідно зі статтею 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Виконання зобов'язань, реалізація, зміна та припинення певних прав у договірному зобов'язанні можуть бути зумовлені вчиненням або утриманням від вчинення однією із сторін у зобов'язанні певних дій чи настанням інших обставин, передбачених договором, у тому числі обставин, які повністю залежать від волі однієї із сторін.

У правовідносинах із забезпечення виконання зобов'язання банківською гарантією для висновку про те, чи має право бенефіціар отримати від гаранта грошову суму гарантії, має значення наявність у бенефіціара відповідного права на отримання суми банківської гарантії у разі прострочення принципалом виконання свого зобов'язання саме на час отримання суми банківської гарантії, тобто існування у кредитора (бенефіціара) права прийняти від гаранта виконання зобов'язання за гарантією.

Отже, якщо сторони змінили строк виконання зобов'язання, забезпеченого гарантією, зокрема підписали додаткову угоду про зміну строків поставки товару, і прострочення виконання не відбулося, бенефіціар не має підстав для отримання від гаранта гарантійної виплати.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 16.04.2019 у справі № 910/6089/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81304544>).

3.5. Чи має гарант право на зворотну вимогу (регрес) до принципала у разі відшкодування ним бенефіціару гарантійних коштів?

За приписами частини другої статті 11 ЦК України підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, зокрема, договори та інші правочини.

Статтею 627 ЦК України встановлено, що відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Статтею 200 ГК України визначено, що гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управленої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. До відносин банківської гарантії в частині, не врегульованій цим Кодексом, застосовуються відповідні положення ЦК України. Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управленої сторони.

Гарант має право висунути управленій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управленій стороні, якщо її договір з гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

Згідно зі статтею 560 ЦК України за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторіві грошову суму відповідно до умов гарантії (частина перша статті 563 ЦК України).

За умовами частини першої статті 569 ЦК України гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторіві, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Отже, у разі доведеності підстав і обставин виплати гарантом кредиторіві (бенефіціару) коштів відповідно до укладеного договору про надання банківської гарантії на забезпечення виконання боржником (принципалом) зобов'язань перед бенефіціаром гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 05.06.2018 у справі № 910/9585/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74941369>).

3.6. Чи залежить можливість стягнення з відповідача штрафних санкцій (пені та штрафу) за порушення строків поставки товару за договором від реалізації права позивача на звернення стягнення за банківською гарантією?

Відповідно до статті 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Частиною другою статті 20 ГК України визначено, що застосування штрафних санкцій є одним із способів захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Крім того, встановлено, що

права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються також іншими способами, передбаченими законом.

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. До відносин банківської гарантії в частині, не врегульованій цим Кодексом, застосовуються відповідні положення ЦК України (частини перша та четверта статті 200 ГК України).

Згідно зі статтями 610–611 ЦК України невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання), є його порушенням, у разі скоєння якого настають правові наслідки, зокрема, сплата неустойки.

Статтею 549 ЦК України визначено, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Як зазначено в частині першій статті 230 та частині шостій статті 231 ГК України, штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

У теорії цивільного права способи забезпечення виконання зобов'язань поділяються на акцесорні (додаткові) та неакцесорні.

За своєю природою акцесорний характер має неустойка, яка у всіх випадках є елементом забезпеченого зобов'язання. Тому недійсність основного зобов'язання завжди означає недійсність права на неустойку, що забезпечує його виконання.

До неакцесорних способів забезпечення виконання зобов'язань належить банківська гарантія, оскільки передбачене нею зобов'язання гаранта перед бенефіціаром не залежить від основного зобов'язання, на забезпечення виконання якого вона видана, навіть якщо в гарантії є посилання на це зобов'язання (стаття 370 ГК України).

Незважаючи на те, що загальною фактичною підставою виникнення права кредитора на отримання коштів як господарської санкції та за банківською гарантією є порушення боржником своїх зобов'язань, неустойка і банківська гарантія вважаються різними способами захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, різними засобами забезпечення виконання господарських зобов'язань. Зазначені способи мають різну правову природу і не є взаємовиключними. Сплата коштів кредиторіу гарантом і сплата штрафних санкцій боржником не належать до одного виду відповідальності.

Отже, можливість стягнення з відповідача пені та штрафу за порушення строків поставки товару за договором не залежить від реалізації позивачем свого права на звернення стягнення за банківською гарантією.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 21.12.2018 у справі № 908/7/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78750095>).

3.7. Чи підлягають задоволенню позовні вимоги про стягнення з банку-гаранта коштів за банківською гарантією поза межами ліквідаційної процедури банку?

Процедура виведення неплатоспроможного банку з ринку і питання запровадження та здійснення тимчасової адміністрації регулюються нормами Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" (далі – Закон), який є спеціальним щодо інших законодавчих актів України у таких правовідносинах.

Відповідно до пункту 8 частини першої статті 2 цього Закону неплатоспроможний банк – банк, щодо якого Національний банк України прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом України "Про банки і банківську діяльність".

Частиною першою статті 3 Закону визначено, що установою, яка виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених цим Законом, є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд).

Як зазначено у частині першій статті 34 Закону, Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому Законом (пункт 16 частини першої статті 2 Закону).

Згідно з частиною першою статті 36 Закону з дня початку процедури виведення Фондом банку з ринку призупиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту). Фонд набуває всі повноваження органів управління банку та органів контролю з дня початку тимчасової адміністрації і до її припинення.

У пунктах 1, 2 частини п'ятої зазначеної статті Закону визначено, що під час тимчасової адміністрації не здійснюється задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку; примусове стягнення майна (у тому числі коштів) банку, накладення арешту та звернення стягнення на майно (у тому числі кошти) банку (виконавче провадження щодо банку зупиняється, у тому числі знімаються арешти, накладені на майно (у тому числі на кошти) банку, а також скасовуються інші вжиті заходи примусового забезпечення виконання рішення щодо банку).

За змістом норм частини першої статті 560 ЦК України, статті 200 ГК України та підпункту 9 пункту 3 Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 639, гарантія – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого банк-гарант бере на себе грошове зобов'язання перед бенефіціаром, оформлене в письмовій формі або у формі повідомлення, сплатити кошти за принципала в разі невиконання ним свого зобов'язання в повному обсязі.

Отже, з часу запровадження тимчасової адміністрації не можуть бути задоволені вимоги позивача про стягнення з банку-гаранта коштів за банківською гарантією поза межами ліквідаційної процедури банку, оскільки на такий банк поширюються обмеження, встановлені Законом.

Відповідна правова позиція викладена у постановках КГС ВС:

від 08.05.2018 у справі № 910/4726/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73840177>);

від 02.03.2018 у справі № 910/8297/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72568449>).

3.8. Чи може бенефіціар бути учасником справи (позивачем) про визнання правочину з надання гарантії недійсним, якщо він не є стороною договору?

При вирішенні спору про визнання недійсним правочину підлягають застосуванню загальні положення статей 3, 15, 16 ЦК України, які передбачають право кожної особи на судовий захист саме порушеного цивільного права. За результатами розгляду такого спору вирішується питання про спростування презумпції правомірності правочину. Зокрема, суд має не лише встановити наявність підстав недійсності правочину, що передбачені законом, а й з'ясувати, чи було порушено цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушено, в чому полягає його порушення, оскільки залежно від цього визначається належний спосіб захисту порушеного права, якщо таке порушення сталося.

Відсутність порушеного або оспорюваного права позивача є підставою для ухвалення рішення про відмову в задоволенні позову, незалежно від інших встановлених судом обставин.

Згідно з частиною першою статті 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Відповідно до частин першої та другої статті 200 ГК України гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управненої сторони.

Статтею 560 ЦК України визначено, що за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання (стаття 562 ЦК України).

У відносинах за гарантією беруть участь три суб'єкти – гарант, бенефіціар та принципал. Забезпечувальна функція гарантії полягає у тому, що вона (гарантія) забезпечує належне виконання принципалом його обов'язку перед бенефіціаром. Отже, правочин з надання гарантії стосується прав бенефіціара, а тому він може бути учасником судового процесу, зокрема позивачем.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 04.07.2019 у справі № 910/1586/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82937942>);

від 05.12.2018 у справі № 910/2863/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78626452>).

3.9. Чи підлягає визнанню недійсним пункт договору гарантії, яким передбачено набрання чинності гарантією з моменту розміщення принципалом грошового покриття на відповідних рахунках банку-гаранта у розмірі суми гарантії?

Положення статті 20 ГК України та частини другої статті 16 ЦК України передбачають такий спосіб захисту порушеного права як визнання недійсним правочину (господарської угоди).

Відповідно до частин першої та третьої статті 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Вирішуючи спори про визнання правочинів (господарських договорів) недійсними, господарський суд повинен встановити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів (господарських договорів) недійсними на момент їх вчинення (укладення) і настання відповідних наслідків, та в разі задоволення позовних вимог зазначити в судовому рішенні, в чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та яким нормам законодавства не відповідає оспорюваний правочин. Правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом.

Отже, для визнання недійсним у судовому порядку правочину (господарського зобов'язання) необхідно встановити, що правочин не відповідає вимогам закону або ж його сторонами (стороною) під час укладення було порушено господарську компетенцію.

За змістом статті 560 ЦК України гарантія – це односторонній правочин, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Тобто гарантія створює зобов'язання тільки для гаранта.

Порядок, умови надання й отримання банками гарантій та їх виконання регулюються Положенням про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 639, в редакції від 09.02.2017 (далі – Положення).

Пунктом 2 розділу I Положення визначено, що гарантія – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого банк-гарант приймає на себе грошове зобов'язання перед бенефіціаром (оформлене в письмовій формі або у формі повідомлення) сплатити кошти за принципала в разі невиконання останнім своїх зобов'язань у повному обсязі або їх частину в разі пред'явлення бенефіціаром вимоги та дотримання всіх вимог, передбачених умовами гарантії. Зобов'язання банку-гаранта перед бенефіціаром не залежить від основного зобов'язання принципала (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли посилання на таке зобов'язання безпосередньо міститься в тексті гарантії.

Згідно з пунктом 5 розділу I Положення банк-гарант може надавати такі види гарантій: платіжні гарантії, гарантії повернення авансового платежу, тендерні гарантії (гарантії забезпечення пропозиції), гарантії виконання, гарантії повернення позики тощо.

У пункті 5 глави 2 розділу II Положення встановлено, що гарантія вважається чинною з дати її видачі, якщо в ній не зазначено інше. Датою видачі гарантії вважається день надіслання бенефіціару або банку бенефіціара, або авізуючому банку, або банкам-кореспондентам повідомлення із зазначенням умов гарантії або дата, зазначена на поштової квитанції, що свідчить про надіслання гарантії поштовим зв'язком, або день передавання її представнику бенефіціара або принципала для подальшого передавання її бенефіціару. Облік наданої гарантії здійснюється в день набрання нею чинності за відповідними позабалансовими рахунками.

Гарантія має містити, зокрема, такі реквізити: термін дії або строк дії гарантії чи обставини, за яких строк дії гарантії вважається закінченим (пункт 3 глави 2 розділу II Положення).

Відповідно до статті 251 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія

чи подія, яка має юридичне значення. Строк та термін можуть бути визначені актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду.

За змістом статті 252 цього Кодексу строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (стаття 253 ЦК України).

Згідно з пунктом 5 частини першої статті 1 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Пунктом 7 частини першої статті 4 цього Закону визначено, що гарантія вважається фінансовою послугою.

Статтею 6 названого Закону унормовано, що фінансові послуги відповідно до положень цього Закону надаються суб'єктами господарювання на підставі договору. Договір повинен містити, зокрема, розмір фінансового активу, зазначений у грошовому виразі, строки його внесення та умови взаєморозрахунків.

Отже, у розумінні цивільного законодавства умову договору гарантії про розміщення принципалом грошового покриття на відповідних рахунках банку-гаранта у розмірі суми гарантії не можна вважати ні строком, ні терміном, оскільки така умова не є подією, яка має неминуче настати. Ця подія залежить від дій або бездіяльності принципала щодо внесення ним грошового покриття на рахунок банку.

Пункт договору гарантії, яким передбачено вступ в силу гарантії з моменту розміщення принципалом грошового покриття на відповідних рахунках банку-гаранта у розмірі суми гарантії, підлягає визнанню недійсним.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 04.07.2019 у справі № 910/1586/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82937942>);

від 05.12.2018 у справі № 910/2863/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78626452>).

4. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ З ДОГОВОРІВ ЗАСТАВИ, У ТОМУ ЧИСЛІ ІПОТЕКИ

4.1. Який порядок реалізації предмета забезпечувального обтяження?

За змістом статті 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Відповідно до статті 572 ЦК України та статті 1 Закону України "Про заставу" в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставаодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Законом України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" (в редакції, чинній з 29.01.2006 по 01.01.2011) визначено правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов'язань, а також правовий режим виникнення, оприлюднення та реалізації інших прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна.

Пунктом 1 частини першої статті 21 цього Закону до забезпечувальних обтяжень належить застава рухомого майна згідно з параграфом 6 глави 49 ЦК України, що виникає на підставі договору.

За змістом статті 22 зазначеного Закону обтяження може забезпечувати виконання боржником дійсної існуючої вимоги або вимоги, яка може виникнути в майбутньому. За рахунок предмета обтяження обтяжувач має право задовольнити свою вимогу за забезпеченим обтяженням зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій договором. Розмір забезпеченої обтяженням вимоги визначається на момент її задоволення і включає: 1) відшкодування витрат, пов'язаних з пред'явленням вимоги і зверненням стягнення на предмет обтяження; 2) сплату процентів і неустойки; 3) сплату основної суми боргу; 4) відшкодування збитків, завданих порушенням боржником забезпеченого зобов'язання або умов обтяження; 5) відшкодування витрат на утримання і збереження предмета обтяження.

Згідно з частиною першою статті 589 ЦК України у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, застагодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави.

Частиною першою статті 590 ЦК України встановлено, що звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналогічна норма міститься і в статті 20 Закону України "Про заставу".

Реалізація предмета забезпечувального обтяження за рішенням суду врегульована статтею 25 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень", згідно з якою у разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження в рішенні суду зазначаються: 1) загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті обтяжувачу з вартості предмета забезпечувального обтяження; 2) опис рухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги обтяжувача; 3) заходи щодо забезпечення збереження предмета забезпечувального обтяження або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні; 4) спосіб реалізації предмета забезпечувального обтяження шляхом проведення публічних торгів або із застосуванням однієї з процедур, передбачених статтею 26 цього Закону; 5) пріоритет та розмір вимог інших обтяжувачів, на користь яких встановлено зареєстроване обтяження, які підлягають задоволенню з вартості предмета забезпечувального обтяження; 6) початкова ціна предмета забезпечувального обтяження для його подальшої реалізації на публічних торгах у порядку виконавчого провадження.

Якщо інше не передбачено рішенням суду, реалізація предмета забезпечувального обтяження проводиться шляхом його продажу на публічних торгах у порядку, встановленому законом.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 20.02.2019 у справі № 916/3182/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80150072>).

4.2. Чи вважається укладення договору застави відчуженням майна?

Аналіз статей 546, 572, 576–578 ЦК України, статей 1, 3 Закону України "Про заставу" дає підстави для висновку, що суть застави полягає у тому, що кредитор (застагодержатель) має право у разі невиконання боржником (застагодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

Тобто право застави – це право на чуже майно, внаслідок установа якого власник може бути примусово позбавлений права на своє заставлене майно, а кредитор задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника (власника такого майна).

Отже, застава – це один зі способів забезпечення виконання зобов'язання, особливістю якого є передача майна: застагодавець передає майно у заставу застагодержателю.

Метою застави є не передача права власності на предмет застави за гроші, а стимулювання боржника до виконання обов'язків за основним договором. Застава має на меті саме забезпечення виконання основного зобов'язання та самостійно існувати не може.

На відміну від договорів купівлі-продажу, міни або дарування, предмет застави залишається у володінні та користуванні заставодавця, тобто у його власності, і лише у разі невиконання боржником забезпеченого заставою основного зобов'язання заставодержатель має право одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета застави.

Отже, договір застави має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання, укладається лише для забезпечення виконання зобов'язання за основним зобов'язанням і не є безумовним відчуженням власником свого майна на користь заставодержателя.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 30.09.2019 у справі № 910/11498/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84634095>);

від 21.02.2018 у справі № 910/18506/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72550855>).

4.3. Чи вважатиметься укладеним договір застави коштів (рухомого майна), якщо сторони не дотримали умов цього договору щодо його нотаріального посвідчення?

Відповідно до статті 13 Закону України «Про заставу» договір застави повинен бути укладений у письмовій формі. У випадках, коли предметом застави є нерухоме майно, космічні об'єкти, транспортні засоби, що підлягають державній реєстрації, договір застави повинен бути нотаріально посвідчений на підставі відповідних правостановлюючих документів. Нотаріальне посвідчення договору застави нерухомого майна, транспортних засобів провадиться за місцезнаходженням (місцем реєстрації) цього майна або за місцезнаходженням (місцем реєстрації) однієї із сторін договору, договору застави космічних об'єктів – за місцем реєстрації цих об'єктів.

Законодавством України може бути передбачено й інші випадки нотаріального посвідчення договору застави. Угодою сторін може бути передбачено нотаріальне посвідчення договору застави і в тих випадках, коли це не є обов'язковим згідно із законодавством України, але на цьому наполягає одна із сторін.

Частиною першою статті 209 ЦК України визначено, що правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін.

Згідно з частиною першою статті 626 та частиною першою статті 627 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (стаття 6 ЦК України).

Частинами першою, другою, четвертою статті 639 ЦК України регламентовано, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, такий договір є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення.

Відповідно до частини третьої статті 640 ЦК України договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення.

Отже, якщо договір застави коштів нотаріально не посвідчений, як цього вимагають умови договору, такий договір є неукладеним, не створює взаємних прав та обов'язків для сторін.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 15.08.2018 у справі № 923/1089/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76000769>).

4.4. Який порядок задоволення вимог заставодержателя за рахунок предмета застави у разі невиконання боржником зобов'язання? Як у такому випадку визначається розмір зобов'язання майнового поручителя?

Відповідно до статті 572 ЦК України в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Частиною першою статті 583 ЦК України визначено, що заставадавцем може бути боржник або третя особа (майновий поручитель). Аналогічні положення наведено у частині другій статті 11 Закону України "Про заставу", за якою заставадавцем може бути як сам боржник, так і третя особа (майновий поручитель).

У разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави (стаття 589 ЦК України).

За змістом частини першої статті 584 ЦК України, частини першої статті 12 Закону України "Про заставу" в договорі застави визначаються суть, розмір та строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, опис предмета застави, а також інші умови, щодо яких за заявою однієї із сторін повинна бути досягнута угода.

За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором застави (частина друга статті 589 ЦК України, стаття 19 Закону України "Про заставу").

Відповідно до частин першої, шостої статті 20 Закону України "Про заставу" заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, якщо в момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом чи договором. Звернення стягнення на заставлене майно здійснюється за рішенням суду або третейського суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо інше не передбачено законом або договором застави. Звернення стягнення на заставлене майно державного підприємства (підприємства, не менше п'ятдесяти відсотків акцій (часток, паїв) якого є у державній власності) здійснюється за рішенням суду.

У разі реалізації предмета застави у зв'язку зі зверненням на нього стягнення засталодавцем відповідне забезпечувальне зобов'язання припиняється (частина п'ята статті 28 Закону України "Про заставу").

З огляду на наведені положення законодавства заставодержатель має право задовольнити всі свої забезпечені заставою вимоги до боржника за рахунок майнового поручителя у розмірі вартості

фактичної реалізації предмета майнової поруки, що здійснюється в порядку, передбаченому законодавством (якщо інше не встановлено договором або законом).

При цьому виражений у грошовій формі розмір зобов'язання майнового поручителя визначається із дійсних на відповідний момент зобов'язань боржника, які існують за основним зобов'язанням (кредитним договором), з урахуванням обсягу забезпечення за умовами забезпечувального договору. Оцінка предмета забезпечення (майна) сторонами на момент укладення договору не впливає на обсяг забезпечених вимог у разі звернення стягнення на предмет забезпечення.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 27.08.2019 у справі № 905/2746/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83958608>) та у постанові Великої Палати Верховного Суду від 15.05.2018 у справі № 902/492/17, провадження № 12-52гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74218793>).

4.5. Чи можна визнати порушенням права власності заставодавця на заставлене майно дії заставодержателя щодо звернення стягнення на зазначене майно?

Частиною першою статті 316 ЦК України визначено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

За змістом частини другої статті 386 ЦК України власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Інакше кажучи, для захисту права власності особи в порядку частини другої статті 386 ЦК України необхідно встановити наявність реальної можливості порушення права в майбутньому внаслідок протиправного впливу іншої особи.

Загальне правило щодо набуття права звернення стягнення на заставлене майно законодавчо закріплено як можливість задовольнити свої законні вимоги за рахунок заставленого майна, що надається на підставі рішення суду. Інше може бути встановлено законом або договором.

Згідно зі статтею 572 ЦК України в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Частиною першою статті 20 Закону України «Про заставу» визначено, що заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, якщо в момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом чи договором.

Відповідно до статті 589 ЦК України у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави. За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку з пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором.

Частинами першою та другою статті 590 ЦК України передбачено, що звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, коли зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлено договором або законом.

Крім того, статтею 346 ЦК України однією з підстав припинення права власності визначено звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника.

Отже, в силу застави обтяжувач має право ініціювати звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження у судовому порядку з посиланням на обставини щодо невиконання боржником (заставаодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, або у позасудовому порядку, внаслідок чого право власності заставаодавця на майно може бути припинено за правилами, встановленими Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень». Тому встановлене законом право обтяжувача отримати задоволення за рахунок заставленого майна за умови доведення певних обставин не може бути кваліфіковано як протиправний вплив обтяжувача на права власника заставленого майна, що виключає застосування до правовідносин сторін положень частини другої статті 386 ЦК України, якою унормовано засади захисту права власності саме від порушення.

Сторони, укладаючи договори застави, діють у порядку та у спосіб, установлені статтями 3, 6, 11 ЦК України, тому дії заставаодержателя, спрямовані на реалізацію ним своїх прав, що виникають внаслідок невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, не можуть визнаватися порушенням прав заставаодавця щодо переданого в заставу майна.

Відповідна правова позиція викладена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 14.05.2019 у справі № 910/16744/17, провадження № 12-255гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82261953>) та у постанові КГС ВС від 16.07.2019 у справі № 910/15893/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83086998>).

4.6. Чи може обтяжувач набути прав власності на предмет застави – рухоме майно (акції товариства) на підставі рішення суду? Чи може бути застосований у судовому порядку такий спосіб звернення стягнення на предмет застави як визнання права власності на предмет застави?

Згідно з частинами першою та другою статті 4 Закону України "Про заставу" предметом застави можуть бути майно та майнові права. Предметом застави може бути майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужено заставаодавцем та на яке може бути звернено стягнення.

Частиною першою статті 20 зазначеного Закону визначено, що заставаодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави у разі, якщо в момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом чи договором.

Правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов'язань, а також правовий режим виникнення, оприлюднення та реалізації інших прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна визначено Законом України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень".

Відповідно до термінів, наведених у статті 2 названого Закону, поняття «рухоме майно» для цілей цього Закону вживається як окрема рухома річ, сукупність рухомих речей, гроші, валютні цінності, цінні папери, а також майнові права та обов'язки, у тому числі майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

Як зазначено в пункті 2 розділу IX «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», законодавчі та нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Отже, з огляду на викладене Закон України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" є спеціальним щодо Закону України "Про заставу" для застосування до правовідносин, які

виникли на підставі договору застави акцій як цінних паперів, які є рухомим майном в розумінні статті 2 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень".

Частиною першою статті 23 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» визначено, що відповідно до забезпечувального обтяження обтяжувач має право в разі порушення боржником забезпеченого обтяженням зобов'язання або договору, на підставі якого виникло забезпечувальне обтяження, якщо інше не передбачено законом чи договором, одержати задоволення своєї вимоги за рахунок предмета обтяження в черговості згідно із встановленим пріоритетом.

Згідно з частиною першою статті 24 зазначеного Закону звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження здійснюється на підставі: рішення суду, виконавчого напису нотаріуса в порядку, встановленому законом, або в позасудовому порядку згідно із цим Законом.

Порядок реалізації предмета забезпечувального обтяження за рішенням суду визначений в статті 25 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень".

Частиною першою статті 591 ЦК України визначено, що реалізація предмета застави, на яке звернене стягнення, провадиться шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом.

Інше передбачено пунктом 4 частини другої статті 25 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень", відповідно до якого в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження в рішенні суду зазначається, зокрема, спосіб реалізації предмета забезпечувального обтяження шляхом проведення публічних торгів або із застосуванням однієї з процедур, передбачених статтею 26 цього Закону.

Статтею 26 названого Закону визначено позасудові способи звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження.

Одним із способів, про які йдеться в пункті 4 частини другої статті 25 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень", є передача рухомого майна, що є предметом забезпечувального обтяження, у власність обтяжувача в рахунок виконання забезпеченого обтяженням зобов'язання (пункт 1 частини першої статті 26 зазначеного Закону). Законом також передбачено право обтяжувача на власний розсуд обрати один із позасудових способів звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження.

Отже, якщо сторони погодили у договорі, що застагодержатель може безпосередньо звернутися до господарського суду з позовом про звернення стягнення на майно та його реалізацію і при цьому реалізація майна здійснюється будь-яким способом, що не суперечить законодавству України, то з огляду на наведені положення Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень", зокрема щодо того, що обтяжувач при зверненні до суду з позовом про звернення стягнення на предмет застави на власний розсуд обирає спосіб звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження, а суд у разі задоволення такого позову має право визначити як спосіб реалізації предмета забезпечувального обтяження позасудову процедуру, обтяжувач має можливість набути право власності на предмет застави – рухоме майно (акції товариства) на підставі рішення суду.

Спосіб звернення стягнення на предмет застави шляхом визнання за обтяжувачем права власності на предмет застави відповідає вимогам статей 25, 26 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень».

При цьому дотримання обтяжувачем положень статей 27, 29 зазначеного Закону, якими встановлено позасудовий порядок звернення стягнення на предмет застави, щодо надіслання боржнику та іншим обтяжувачам повідомлень про порушення забезпеченого обтяженням зобов'язання, про намір набути право власності на предмет забезпечувального обтяження та щодо реєстрації в Державному реєстрі

відомостей про звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження не може розглядатися як обов'язкова передумова для звернення до суду з вимогою про визнання за заставодержателем права власності на предмет обтяження, а невиконання названих вимог – як безумовна підстава для відмови у позові у частині вимог про визнання права власності на предмет забезпечувального обтяження.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 11.12.2018 у справі № 910/21156/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78715782>).

4.7. Чи поширюються на договір фінансового лізингу винятки із загального правила щодо збереження застави, передбачені статтею 9 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»?

Відповідно до статті 1 Закону України «Про заставу» та статті 572 ЦК України застава є способом забезпечення зобов'язань; в силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Статтею 27 Закону України «Про заставу» встановлено, що застава зберігає силу, якщо однією з підстав, зазначених в законі, майно або майнові права, які складають предмет застави, переходять у власність іншої особи; застава зберігає силу і у випадках, коли у встановленому законом порядку відбувається уступка заставодержателем забезпеченої вимоги іншій особі або переведення боржником боргу, який виник із забезпеченої застави, на іншу особу.

Водночас зазначені норми застосовуються з урахуванням положень Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», який визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов'язань, оприлюднення та реалізації інших прав юридичних та фізичних осіб стосовно рухомого майна.

Зокрема, частиною третьою статті 9 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» передбачено спеціальні випадки, коли зареєстроване обтяження не зберігає силу для нового власника (покупця) рухомого майна: 1) обтяжувач надав згоду на відчуження рухомого майна боржником без збереження обтяження; 2) відчуження належного боржнику на праві власності рухомого майна здійснюється в ході проведення господарської діяльності, предметом якої є систематичні операції з купівлі-продажу або інші способи відчуження цього виду рухомого майна.

Як видно, законодавством передбачено винятки із загального правила щодо збереження застави, які слід застосовувати переважно щодо суб'єктів господарської діяльності, предметом господарювання яких є систематичні операції купівлі-продажу або інші правочини з відчуження рухомого майна. Такі винятки означають припинення дії зареєстрованого обтяження рухомого майна щодо особи, яка набула майно у суб'єкта господарювання, предметом діяльності якого є систематичні операції з відчуження рухомого майна.

Згідно з частиною другою статті 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» за договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Статтею 8 зазначеного Закону регламентовано, що у разі переходу права власності на предмет лізингу від лізингодавця до іншої особи відповідні права та обов'язки лізингодавця за договором лізингу переходять до нового власника предмета лізингу. Якщо сторони договору лізингу уклали договір

купівлі-продажу предмета лізингу, то право власності на предмет лізингу переходить до лізингоодержувача в разі та з моменту сплати ним визначеної договором ціни, якщо договором не передбачене інше. Предмет лізингу не може бути конфісковано, на нього не може бути накладено арешт у зв'язку з будь-якими діями або бездіяльністю лізингоодержувача.

Отже, договір фінансового лізингу за своєю правовою природою містить ознаки правочину з відчуження рухомого майна та має спеціальний механізм захисту прав лізингодавця від будь-якої неправомірної поведінки лізингоодержувача. Тож на договір фінансового лізингу поширюються винятки, передбачені статтею 9 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» про припинення дії зареєстрованого обтяження рухомого майна щодо особи, яка набула таке майно у суб'єкта господарювання, предметом діяльності якого є систематичні операції з купівлі-продажу чи інші способи відчуження рухомого майна.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 20.11.2018 у справі № 911/21/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78296627>).

4.8. Чи є підставою для припинення права застави винесення постанови державним виконавцем про закінчення виконавчого провадження у зв'язку з погашенням боргу за кредитним договором, здійсненим на виконання наказу господарського суду про стягнення заборгованості за таким договором?

Згідно зі статтею 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Відповідно до частин першої та третьої статті 1049 ЦК України позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі, що були передані йому позикодавцем) у строк та порядку, що встановлені договором. Позика вважається повернутою в момент зарахування грошової суми, що позичалася, на банківський рахунок позикодавця.

Частиною першою статті 1048 ЦК України визначено, що позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюється договором.

Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом (стаття 598 ЦК України).

Статтею 599 ЦК України передбачено, що зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Право застави припиняється у разі припинення зобов'язання, забезпеченого заставою (частина перша статті 593 ЦК України).

У разі винесення державним виконавцем постанови про закінчення виконавчого провадження з виконання наказу суду у зв'язку з погашенням боргу за кредитним договором, забезпеченим заставою, зобов'язання за кредитним договором припиняється.

Отже, враховуючи, що зобов'язання за кредитним договором припиняється у разі винесення постанови про закінчення виконавчого провадження з виконання наказу суду у зв'язку з погашенням боргу за кредитним договором, такі обставини є підставою для припинення права застави.

Відповідна правова позиція викладена в постанові КГС ВС від 17.01.2018 у справі № 910/27064/15 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71828964>).

4.9. Чи може бути належним способом захисту цивільних прав вимога про визнання припиненою іпотеки за іпотечним договором?

Відповідно до частини першої статті 15 та частини першої статті 16 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Наведеними нормами матеріального права визначено способи захисту прав та інтересів, і цей перелік не є вичерпним. Отже, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Вирішуючи спір, суд повинен надати об'єктивну оцінку наявності порушеного права чи інтересу на момент звернення до господарського суду, а також визначити, чи відповідає обраний позивачем спосіб захисту порушеного права способам, встановленим чинним законодавством, та чи забезпечить такий спосіб захисту відновлення порушеного права.

Оцінюючи належність обраного позивачем способу захисту та обґрунтовуючи відповідний висновок, судам слід виходити з його ефективності, і це означає, що вимога про захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримати відповідне відшкодування.

Згідно з пунктом 7 частини другої статті 16 ЦК України та абзацом одинадцятим частини другої статті 20 ГК України одним із способів захисту цивільних прав та інтересів може бути припинення правовідношення (припинення господарських правовідносин). Отже, вимога про визнання припиненою іпотеки за іпотечним договором є належним способом захисту цивільних прав.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 09.04.2019 у справі № 910/3359/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81207491>).

4.10. Який порядок визначення початкової ціни реалізації предмета іпотеки? Що повинен враховувати суд, визначаючи початкову ціну реалізації предмета іпотеки?

Відповідно до статті 33 Закону України «Про іпотеку» в разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, встановлених статтею 12 цього Закону (частина перша). Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя (частина третя).

Частиною першою статті 39 Закону України "Про іпотеку" (у редакції станом на 14.06.2016) встановлено, що в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначаються: загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки; опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя; заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні; спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої статтею 38 цього

Закону; пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки; початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Згідно зі статтею 41 зазначеного Закону реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, проводиться, якщо інше не передбачено рішенням суду, шляхом продажу на прилюдних торгах, у тому числі у формі електронних торгів, у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом України "Про виконавче провадження", з дотриманням вимог цього Закону.

Початкова ціна продажу предмета іпотеки встановлюється рішенням суду або за згодою між іпотекодавцем та іпотекодержателем, а якщо вони не досягли згоди, – на підставі оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна і майнових прав та професійну оціночну діяльність, при цьому початкова ціна продажу майна не може бути нижчою за 90 відсотків його вартості, визначеної шляхом його оцінки (частина друга статті 43 Закону України "Про іпотеку").

За змістом статей 3, 12 Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" звіт про оцінку майна є документом, який фіксує дії суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання щодо оцінки майна, здійснювані ним у певному порядку та спрямовані на виконання його професійних обов'язків, визначених законом і встановлених відповідним договором.

Звіт про оцінку майна не створює жодних правових наслідків для учасників правовідносин з оцінки майна, а лише відображає та підтверджує зроблені суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання висновки та його дії стосовно реалізації своєї практичної діяльності з визначених питань, що унеможлиблює здійснення судового розгляду справ у спорах про визнання такого звіту недійсним. Зазначений правовий висновок викладено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2018 у справі № 914/881/17.

Зі змісту поняття "ціна" як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо, аналізу норм статей 38, 39 Закону України "Про іпотеку" можна зробити висновок, що у розумінні норми статті 39 цього Закону встановлення початкової ціни предмета іпотеки у грошовому вираженні визначається за процедурою, передбаченою частиною шостою статті 38 зазначеного Закону.

Згідно з частиною третьою статті 61 Закону України "Про виконавче провадження" початкова ціна продажу нерухомого майна визначається в порядку, встановленому статтею 57 цього Закону.

Відповідно до статей 19, 57 названого Закону сторони виконавчого провадження під час здійснення виконавчого провадження не позбавлені можливості заявляти клопотання про визначення вартості майна, тобто визначення іншої ціни предмета іпотеки, ніж буде зазначена в резолютивній частині рішення суду, якщо, наприклад, така вартість майна змінилася.

Отже, у спорах цієї категорії незазначення у резолютивній частині рішення суду початкової ціни предмета іпотеки в грошовому вираженні не має вирішального значення та не тягне за собою безумовного скасування судових рішень. Така правова позиція викладена Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 21.03.2018 у справі № 235/3619/15-ц, Верховним Судом у постановках від 05.09.2018 у справі № 202/30076/13-ц, від 18.04.2019 у справі № 910/11361/17, від 24.04.2019 у справі № 910/11364/17, від 20.05.2019 у справі № 925/53/18.

До того ж слід звернути увагу, що у чинній редакції частини другої статті 39 Закону України "Про іпотеку" встановлено, що у разі визначення судом способу реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів ціна предмета іпотеки у рішенні суду не зазначається та визначається при його примусовому виконанні на рівні, не нижчому за звичайні ціни на такий вид майна на підставі оцінки, проведеної суб'єктом оціночної діяльності або незалежним експертом на стадії оцінки майна під час проведення виконавчих дій.

Таким чином, у разі встановлення обставин щодо наявності підстав для звернення стягнення на предмет іпотеки, що не оспорується сторонами, сторона не позбавлена можливості реалізувати права сторони виконавчого провадження, визначені статтями 19, 57 Закону України "Про виконавче провадження", та заявити відповідне клопотання щодо визначення вартості майна під час проведення виконавчих дій з реалізації предмета іпотеки на виконання рішення суду.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 05.06.2019 у справі № 905/198/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82599565>);

від 25.07.2019 у справі № 909/724/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83285279>);

від 24.04.2019 у справі № 910/11364/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81436482>);

від 18.04.2019 у справі № 910/11361/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81268478>), –

та у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 235/3619/15-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73500804>).

4.11. З якого моменту виникає право вимоги за іпотечним договором у нового іпотекодержателя у разі відступлення йому прав за іпотечним договором?

Відповідно до статті 24 Закону України «Про іпотеку» відступлення прав за іпотечним договором здійснюється без необхідності отримання згоди іпотекодавця, якщо інше не встановлено іпотечним договором, і за умови, що одночасно здійснюється відступлення права вимоги за основним зобов'язанням. Якщо не буде доведено інше, відступлення прав за іпотечним договором свідчить про відступлення права вимоги за основним зобов'язанням. Іпотекодержатель зобов'язаний письмово у п'ятиденний строк повідомити боржника про відступлення прав за іпотечним договором і права вимоги за основним зобов'язанням. Правочин про відступлення прав за іпотечним договором підлягає нотаріальному посвідченню. Відомості про таке відступлення підлягають державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Крім того, за змістом частини другої статті 3 зазначеного Закону взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з моменту державної реєстрації іпотеки відповідно до закону.

Нормами статті 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визначено, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Згідно з частиною другою статті 3 названого Закону речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації.

Отже, момент виникнення права вимоги за іпотечним договором чинне законодавство пов'язує з фактом державної реєстрації іпотеки в порядку, визначеному законодавством. Тому виникнення прав у нового іпотекодержателя за договором іпотеки може відбутися лише після нотаріального посвідчення правочину про відступлення прав за іпотечним договором, а також державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 27.08.2019 у справі № 911/2392/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84063789>).

4.12. Чи підлягає виконанню виконавчий напис нотаріуса про звернення стягнення на майно, вчинений на договорі іпотеки, у разі припинення такого договору за рішенням суду?

Частиною першою статті 598 ЦК України унормовано, що зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про іпотеку» іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель (кредитор за основним зобов'язанням) має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому Законом.

Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя (стаття 33 Закону України «Про іпотеку»).

Пунктом 19 частини першої статті 34 Закону України «Про нотаріат» визначено, що до нотаріальних дій, які вчиняються нотаріусами, належить вчинення виконавчого напису.

За приписами статті 87 згаданого Закону для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість.

Пунктом 5 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено можливість визнання в судовому порядку виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню.

Відповідно до частини третьої статті 653 ЦК України, якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили. Наслідком припинення зобов'язання є припинення правового зв'язку між сторонами та звільнення від прав та обов'язків, що становлять зміст зобов'язання.

Отже, у разі припинення договору іпотеки за судовим рішенням, яке набрало законної сили, правові підстави для виконання виконавчого напису, вчиненого нотаріусом на договорі іпотеки, відпали і такий напис не підлягає виконанню.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 30.05.2019 у справі № 921/203/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82190978>).

4.13. Чи потрібна згода іпотекодержателя на укладення такого різновиду цивільно-правових угод як договір управління майном, що перебуває в іпотеці? Чи може визнаватися такий договір недійсним з підстав, передбачених частиною третьою статті 12 Закону України «Про іпотеку»?

Згідно з частиною першою статті 1029 ЦК України за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

Відповідно до частини першої статті 1030 зазначеного Кодексу предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно.

За статтею 1039 ЦК України майно, що є предметом договору застави, може бути передане в управління. Установник управління зобов'язаний попередити управителя про те, що майно, яке передається в управління, є предметом договору застави.

Застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, називається іпотекою (частина перша статті 575 ЦК України). Частиною першою статті 9 Закону України «Про іпотеку» встановлено, що іпотекодавець має право володіти та користуватись предметом іпотеки відповідно до його цільового призначення, якщо інше не встановлено цим Законом. При користуванні предметом іпотеки іпотекодавець повинен не припускати погіршення стану предмета іпотеки та зменшення його вартості понад норми його звичайної амортизації (зносу).

Відповідно до абзацу п'ятого частини третьої статті 9 Закону України «Про іпотеку» іпотекодавець має право виключно на підставі згоди іпотекодержателя передавати предмет іпотеки в спільну діяльність, лізинг, оренду, користування. Отже, законодавцем визначено перелік договорів, укладення яких заборонено без згоди іпотекодержателя, та наслідки їх недійсності згідно з частиною третьою статті 12 цього Закону.

Системний аналіз наведених норм законодавства свідчить, що чинним законодавством передбачено правову можливість передавати в управління майно, яке є предметом іпотеки, а в положеннях Закону України «Про іпотеку» не визначено обов'язку іпотекодавця отримувати згоду іпотекодержателя на укладення такого різновиду цивільно-правових угод як договору управління майном. Тож договір управління майном, що перебуває в іпотеці, не може визнаватися недійсним з підстав, передбачених частиною третьою статті 12 Закону України «Про іпотеку».

Відповідна правова позиція викладена у постановках КГС ВС:

від 25.07.2019 у справі № 916/144/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83343642>);

від 06.08.2019 у справі № 916/145/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83530452>), –

та у постанові об'єднаної палати КГС ВС від 13.12.2019 у справі № 916/15/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86742529>).

4.14. Який порядок визначення розміру судового збору за подання позову про звернення стягнення на предмет застави (іпотеки)?

Статтею 4 Закону України «Про судовий збір» визначено, що судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

За подання до господарського суду позовної заяви майнового характеру справляється судовий збір в розмірі 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 150 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (підпункт 1 пункту 2 частини другої статті 4 Закону України «Про судовий збір» в редакції до внесення змін Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII).

За змістом частини другої статті 6 Закону України «Про судовий збір», якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

Статті 162 та 163 ГПК України містять положення, за якими у позовній заяві має зазначатися ціна позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці, обґрунтований розрахунок сум, що стягуються або оспорується. Ціна позову визначається, зокрема, у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, або сумою, яка оспорується за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безакцептному (безспірному) порядку.

Таким чином, наявність вартісного, грошового виразу матеріально-правової вимоги позивача свідчить про її майновий характер, який має відобразитися у ціні заявленого позову.

Зміст заявленої вимоги про звернення стягнення на майно ґрунтується на наявності грошових вимог позивача до відповідача на підставі окремого договору. Наслідком задоволення таких вимог та виконання судового рішення є припинення грошових вимог позивача.

Отже, позовні вимоги про звернення стягнення на іпотечне майно мають вартісну оцінку та майновий характер. Розмір ставок судового збору за їх подання визначається за вимогами статті 4 Закону України «Про судовий збір» відповідно до розміру грошових вимог позивача, на задоволення яких спрямовано позов.

Відповідна правова позиція викладена у постановках КГС ВС:

від 07.08.2019 у справі № 907/628/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83703350>);

від 16.04.2019 у справі № 925/47/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81266115>);

від 16.04.2019 у справі № 909/728/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81268397>);

від 24.04.2019 у справі № 910/11364/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81436482>);

від 13.05.2019 у справі № 905/2451/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81693762>), –

та у постанові Великої Палати Верховного Суду від 26.02.2019 у справі № 907/9/17, провадження № 12-76гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80522389>).

4.15. Чи є визнання недійсним іпотечного договору та припинення іпотеки підставою для зняття заборон відчуження нерухомого майна та вилучення записів про накладення таких заборон з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна?

Статтею 391 ЦК України передбачено, що власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном.

Відповідно до частини третьої статті 17 Закону України «Про іпотеку» відомості про припинення іпотеки підлягають державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Частиною другою статті 26 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлено, що у разі скасування на підставі рішення суду рішення про державну реєстрацію прав, документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію прав, скасування записів про проведену державну реєстрацію прав, а також у випадку, передбаченому підпунктом «а» пункту 2 частини шостої статті 37 цього Закону, до Державного реєстру прав вноситься запис про скасування державної реєстрації прав.

Згідно зі статтею 74 Закону України «Про нотаріат», одержавши повідомлення установи банку, підприємства чи організації про погашення позики (кредиту), повідомлення про припинення іпотечного договору або договору застави, а також припинення чи розірвання договору довічного утримання, звернення органів опіки та піклування про усунення обставин, що обумовили накладення заборони

відчуження майна дитини, нотаріус знімає заборону відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна.

Підпунктом 5.1 пункту 5 глави 15 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, передбачено, що нотаріус знімає заборону відчуження майна, зокрема, при одержанні повідомлення кредитора про припинення (розірвання, визнання недійсним) договору застави (іпотеки); за рішенням суду.

Отже, у разі визнання іпотечного договору недійсним та припинення іпотеки іпотекодержатель (обтяжувач) повинен вчинити дії щодо зняття іпотеки (повідомити про припинення іпотеки), оскільки визнання недійсним такого правочину має наслідком зняття заборон відчуження нерухомого майна та вилучення записів про накладення цих заборон з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 14.05.2019 у справі № 914/787/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82068021>);

від 14.02.2018 у справі № 910/16461/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72245150>).

4.16. Чи є внесення змін до іпотечного договору шляхом виключення одного з об'єктів нерухомого майна з переліку майна, переданого в іпотеку, підставою для визнання припиненою іпотеки за договором в частині виключених об'єктів нерухомого майна відповідно до статті 17 Закону України «Про іпотеку»?

Статтею 17 Закону України «Про іпотеку» встановлено, що іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється; з інших підстав, передбачених цим Законом.

Згідно зі статтею 604 ЦК України зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами.

Зміна предмета іпотеки, що тягне за собою припинення іпотеки на один з об'єктів нерухомого майна, узгоджується з положеннями абзацу сьомого частини першої статті 17 Закону України «Про іпотеку», якою встановлена можливість припинення іпотеки з інших підстав, передбачених цим Законом. Такою підставою є внесення змін до іпотечного договору, що прямо визначено нормами статті 19 Закону України «Про іпотеку».

Отже, внесення змін до іпотечного договору шляхом виключення одного з об'єктів нерухомого майна з переліку майна, переданого в іпотеку, є підставою для визнання припиненою іпотеки за договором в частині цього майна відповідно до статті 17 Закону України «Про іпотеку».

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 03.04.2019 у справі № 922/1645/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80987572>).

4.17. Чи може бути підставою припинення іпотеки зміна основного зобов'язання за кредитним договором без згоди майнового поручителя (іпотекодавця), що призвела до збільшення обсягу його відповідальності?

Відповідно до частини першої статті 593 ЦК України право застави припиняється у разі: 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою; 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави; 3) реалізації предмета застави; 4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави. Право застави припиняється також в інших випадках, встановлених законом.

Особливості окремих видів застав, у тому числі іпотеки, можуть визначатися іншими законами, а саме Законом України «Про іпотеку».

Згідно з частинами першою, третьою статті 575 ЦК України іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи. Правила про іпотеку землі та інші окремі види застав встановлюються законом.

Статтею 1 Закону України «Про іпотеку» визначено, що іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (абзац третій); іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель (абзац сьомий); майновий поручитель – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи – боржника за основним зобов'язанням на підставі договору, закону або рішення суду (абзац восьмий); боржник – іпотекодавець або інша особа, відповідальна перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання (абзац десятий).

Таким чином, іпотека є самостійним видом забезпечення виконання зобов'язання. Правова природа іпотеки полягає у забезпеченні можливості кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого іпотекою, одержати задоволення за рахунок переданого в іпотеку нерухомого майна переважно перед іншими кредиторами боржника. На відносини майнової поруки норми статті 559 ЦК України щодо припинення поруки не поширюються, оскільки іпотека за правовою природою є заставою і регулюється нормами параграфу 6 (статті 572–593) глави 49 ЦК України та спеціальним законом. Статтями 17–19 Закону України «Про іпотеку» встановлено підстави припинення іпотеки, істотні умови договору іпотеки і порядок внесення змін та доповнень до іпотечного договору.

За імперативними вимогами частини першої статті 17 Закону України «Про іпотеку» іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється; з інших підстав, передбачених цим Законом.

Отже, статтею 17 Закону України «Про іпотеку» не передбачено такої підстави припинення іпотеки як зміна зобов'язання, що призвела до збільшення обсягу відповідальності іпотекодавця. Підстави припинення іпотеки як окремого виду забезпечення виконання зобов'язання встановлені окремими нормами цивільного закону, а тому суд не може вдаватися до аналогії закону і застосовувати норми, які регулюють підстави припинення інших видів забезпечення виконання зобов'язання незалежно від ступеня їх подібності щодо відносин чи найменування сторін.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 09.04.2019 у справі № 910/3359/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81207491>).

4.18. Чи є підставою для припинення іпотеки сплив строку позовної давності щодо основної чи додаткової вимог кредитора за основним зобов'язанням?

Відповідно до статті 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Згідно з частинами першою та другою статті 12 ЦК України особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

Положення глави 50 «Припинення зобов'язання» ЦК України не передбачають такої підстави для припинення зобов'язання як сплив позовної давності.

Статтею 17 Закону України «Про іпотеку» визначено підстави припинення іпотеки: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізація предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрата) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється; з інших підстав, передбачених цим Законом.

Іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання (абзац другий частини першої статті 17 Закону України «Про іпотеку»). Натомість зазначеним Законом не передбачено такої підстави для припинення іпотеки як сплив позовної давності щодо основної чи додаткової вимог кредитора за основним зобов'язанням.

Аналіз статті 17 Закону України «Про іпотеку» у взаємозв'язку зі статтями 256, 266, 267, 509, 598 ЦК України свідчить, що в разі коли інше не передбачено договором, сплив позовної давності щодо основної та додаткової вимог кредитора про стягнення боргу за кредитним договором і про звернення стягнення на предмет іпотеки сам по собі не припиняє основного зобов'язання за кредитним договором і, відповідно, не може вважатися підставою для припинення іпотеки за абзацом другим частини першої статті 17 названого Закону.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 26.02.2019 у справі № 910/2345/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80182757>);

від 04.04.2018 у справі № 921/247/17-г/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73334975>).

4.19. Чи можна визнати іпотеку припиненою на підставі статті 17 Закону України «Про іпотеку» та статті 593 ЦК України за наявності судового рішення про відмову в задоволенні вимог про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності?

Загальні умови припинення господарських зобов'язань визначені в статті 202 ГК України, згідно з якою господарське зобов'язання припиняється: виконанням, проведеним належним чином; зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання; у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі; за згодою сторін; через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених цим Кодексом або іншими законами. Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду. До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Відповідно до частини першої статті 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Підстави припинення зобов'язань визначені в статтях 599–601, 604–609 ЦК України, згідно з якими зобов'язання припиняється: виконанням проведеним належним чином; переданням відступного; зарахуванням; за домовленістю сторін; прощенням боргу; поєднанням боржника і кредитора в одній особі; неможливістю його виконання; смертю фізичної особи та ліквідацією юридичної особи.

Частиною п'ятою статті 3 Закону України «Про іпотеку» регламентовано, що іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Підстави припинення права застави визначені статтею 593 ЦК України, а іпотеки як окремого виду застави також статтею 17 Закону України «Про іпотеку».

Так, відповідно до частини першої статті 593 ЦК України право застави припиняється у разі:

- 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави;
- 3) реалізації предмета застави;
- 4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави.

Право застави припиняється також в інших випадках, встановлених законом.

Статтею 17 Закону України «Про іпотеку» передбачено, що іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється; з інших підстав, передбачених цим Законом.

Отже, аналіз наведених положень законодавства свідчить, що припинення іпотеки з інших підстав, ніж ті, що визначені в статті 17 Закону України «Про іпотеку» та частині першій статті 593 ЦК України, є можливим лише у випадку, коли така підстава припинення чітко встановлена відповідним Законом України «Про іпотеку» або іншим законом.

Відповідно до частини першої статті 33 Закону України «Про іпотеку» у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, встановлених статтею 12 цього Закону. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя (частина третя зазначеної статті Закону).

Статтею 36 названого Закону унормовано, що сторони іпотечного договору можуть вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання. Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем і іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, що підлягає нотаріальному посвідченню, який може бути укладений одночасно з іпотечним договором або в будь-який час до набрання законної сили рішенням суду про звернення стягнення на предмет іпотеки. Договір про задоволення вимог іпотекодержателя, яким також вважається відповідне застереження в іпотечному договорі, визначає можливий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до цього Закону. Визначений

договором спосіб задоволення вимог іпотекодержателя не перешкоджає іпотекодержателю застосувати інші встановлені цим Законом способи звернення стягнення на предмет іпотеки. Договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, яке прирівнюється до такого договору за своїми правовими наслідками, може передбачати: передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання у порядку, встановленому статтею 37 цього Закону; право іпотекодержателя від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу у порядку, встановленому статтею 38 цього Закону.

Отже, у разі коли спірними іпотечними договорами сторони передбачили можливість звернення іпотекодержателем стягнення на предмет іпотеки в інший спосіб, ніж визнання права власності, наявність рішення суду про відмову в задоволенні позовних вимог про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності не може вважатися підставою для припинення іпотеки відповідно до приписів статті 17 Закону України «Про іпотеку».

Крім того, ані Законом України «Про іпотеку», ані будь-яким іншим актом цивільного законодавства не передбачено, що наявність судового рішення, яким відмовлено в задоволенні вимог про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності, є підставою для визнання іпотеки припиненою на підставі статті 17 Закону України «Про іпотеку» та статті 593 ЦК України.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 12.04.2018 у справі № 908/2698/16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73410822>).

4.20. *Чи є підставою для припинення договору застави (іпотеки), укладеного для забезпечення виконання кредитного договору боржником, факт ліквідації боржника за кредитним договором із внесенням запису до відповідного реєстру за наявності заборгованості, непогашеної в процедурі ліквідації?*

Частиною першою статті 546 ЦК України визначено, що виконання зобов'язання може забезпечуватися, зокрема, заставою. Окремим видом застави нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, є іпотека (частина перша статті 575 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 572 ЦК України в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Нормою частини третьої статті 590 ЦК України визначено, що у разі ліквідації юридичної особи – заставодавця заставодержатель набуває право звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

Згідно зі статтею 609 ЦК України зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

З огляду на поняття застави (іпотеки) як засобу забезпечення виконання зобов'язання заставодавець (іпотекодавець), укладаючи договір застави (іпотеки), бере на себе всі ризики, пов'язані з невиконанням зобов'язання боржником (у межах вартості предмета застави (іпотеки)), у тому числі й ті, що виникають унаслідок банкрутства боржника з його подальшим виключенням з відповідного державного реєстру.

Якщо покладення цих ризиків на особу, яка видала забезпечення, відбувається за договором, укладеним заставодавцем (іпотекодавцем) саме з кредитором, то всі узяті ризики покладаються на особу, яка видала забезпечення, і після припинення існування боржника. Ліквідація боржника не повинна припиняти обов'язок заставодавця (іпотекодавця) з несення цих ризиків, якщо інше не передбачено договором між кредитором та заставодавцем (іпотекодавцем).

Отже, сам факт ліквідації боржника за кредитним договором із внесенням запису до відповідного реєстру про припинення юридичної особи за наявності заборгованості боржника за цим договором, яка не була погашена у процедурі ліквідації, не є підставою для припинення договору застави (іпотеки), укладеного для забезпечення виконання кредитного договору боржником, якщо до цього заставодержателем (іпотекодержателем) було реалізовано його право на звернення стягнення на передане в заставу (іпотеку) майно відповідно до положень статті 590 ЦК України, статті 33 Закону України «Про іпотеку».

Відповідна правова позиція викладена у постановвах КГС ВС:

від 13.03.2018 у справі № 910/8698/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72730888>);

від 20.02.2019 у справі № 910/4435/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80036611>);

від 11.07.2019 у справі № 922/1708/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83059384>);

від 13.08.2019 у справі № 922/1707/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83691974>).

5. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТАКИМИ ВИДАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЯК ПРИТРИМАННЯ ТА ЗАВДАТОК

5.1. Чи пов'язується виникнення права на притримання майна з необхідністю укладення між кредитором та боржником правочину в письмовій формі?

Положення параграфу 7 глави 49 ЦК України, які регулюють такий спосіб забезпечення виконання зобов'язань як притримання, не передбачають обов'язку для кредитора та боржника укласти у письмовій формі правочин про притримання майна.

Натомість норми статей 594 та 595 ЦК України надають кредитору, який правомірно володіє річчю, право на її притримання до виконання боржником зобов'язання та покладають на кредитора обов'язок негайного повідомлення боржника про притримання такої речі.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 29.03.2018 у справі № 915/214/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73160799>).

5.2. Чи підлягає поверненню власнику майно після заявлення вимоги про його повернення, навіть за умови наявності боргу за його виготовлення, якщо кредитор не повідомив боржника про його притримання?

На підставі статті 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

Частиною першою статті 595 ЦК України унормовано, що кредитор, який притримує річ у себе, зобов'язаний негайно повідомити про це боржника.

Отже, у разі неповідомлення боржника про притримання майна кредитор зобов'язаний його повернути після заявленні такої вимоги, навіть за умови наявності боргу за його виготовлення.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 04.07.2018 у справі № 926/2275/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75189284>).

5.3. Чи можуть вважатися доказами належного повідомлення сторони про притримання результату роботи у разі невиконання у строк іншою стороною зобов'язання щодо оплати ремонтних робіт за договором підряду листи, в яких не зазначено, яке саме обладнання притримано, та які не містять доказів наявності простроченої заборгованості?

Відповідно до статті 856 ЦК України, якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору підряду, підрядник має право притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника.

Загальний правовий зміст такого способу забезпечення зобов'язань визначається статтями 594–597 ЦК України.

Загальний цивільно-правовий зміст права підрядника на притримання має такі суттєві ознаки:

- підрядник повинен правомірно володіти майном замовника;
- замовником порушено строки виконання своїх зобов'язань за договором підряду;
- підрядник повинен повідомити замовника про притримання певних речей чи майна.

За приписами статті 595 ЦК України кредитор, який притримує річ у себе, зобов'язаний негайно повідомити про це боржника.

Отже, листи, що не містять доказів простроченої заборгованості щодо оплати ремонтних робіт за договором підряду та в яких не конкретизовано, яке саме відремонтоване обладнання притримане, не можуть вважатися доказами належного повідомлення про притримання результатів роботи.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 02.04.2019 у справі № 904/2187/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80923002>).

5.4. Чи підлягає поверненню завдаток у разі неналежного виконання підрядником господарського зобов'язання, якщо умовами цього договору передбачено повернення завдатку після виконання підрядником умов договору та повної сплати штрафних санкцій?

Частиною першою статті 546 ЦК України визначено, що завдаток є одним із видів забезпечення виконання зобов'язання.

Згідно з частиною першою статті 570 ЦК України завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

Основною умовою повернення завдатку є виконання підрядником умов договору в повному обсязі.

За змістом положень статей 626–628 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та

справедливості. Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Отже, якщо умовами договору передбачено, що підставою повернення завдатку є, зокрема, не лише виконання підрядником зобов'язань за договором у повному обсязі, а й повна сплата штрафних санкцій, то у разі прострочення виконання зобов'язання та несплати штрафних санкцій замовник не зобов'язаний повернути підряднику забезпечення виконання договору у вигляді завдатку.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС ВС від 13.05.2019 у справі № 910/5677/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81693788>).

6. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

6.1. Чи має значення для визначення юрисдикції господарського суду суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці?

15.12.2017 набрав чинності Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким чинні ГПК України та ЦПК України викладено у новій редакції.

Частиною першою статті 19 ЦПК України у редакції названого Закону передбачено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів, визначено статтею 20 ГПК України.

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 20 ГПК України господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема: справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці.

З аналізу наведеного пункту вбачається, що до юрисдикції господарських судів віднесено такі справи: 1) у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем; 2) у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці.

За змістом частини першої статті 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися, зокрема, порукою.

Відповідно до положень статей 553, 554, 626 ЦК України за договором поруки, який є двостороннім правочином, що укладається з метою врегулювання відносин між кредитором та поручителем, поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник,

включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Тобто договір поруки укладається кредитором і поручителем для забезпечення виконання боржником основного зобов'язання.

Згідно з приписами частини другої статті 4 ГПК України право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування.

За статтею 45 ГПК України сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути особи, зазначені в статті 4 цього Кодексу, тобто і фізичні особи, які не є підприємцями, а випадки, коли спори, стороною яких є фізична особа, що не є підприємцем, чітко визначені статтею 20 ГПК України.

Отже, враховуючи викладене, з дати набрання чинності ГПК України в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII до юрисдикції господарських судів належать справи щодо розгляду спорів стосовно правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами цього основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці. У цьому випадку суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, не має значення для визначення юрисдикції господарського суду щодо розгляду відповідної справи.

Відповідна правова позиція викладена у постановвах Великої Палати Верховного Суду:

від 02.10.2018 у справі № 910/1733/18, провадження № 12-170гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77312765>);

від 19.03.2019 у справі № 904/2526/18, провадження № 12-272гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013416>);

від 19.03.2019 у справі № 904/2529/18, провадження № 12-257гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013398>);

від 19.03.2019 у справі № 904/2538/18, провадження № 12-263гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013415>);

від 19.03.2019 у справі № 904/2530/18, провадження № 12-253гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013405>).

6.2. У порядку якого виду судочинства (господарського чи адміністративного) має вирішуватися спір про стягнення з гаранта як з особи, відповідальної за сплату митних платежів до державного бюджету, коштів за фінансовими гарантіями, узятими ним перед митним органом?

Статтею 546 МК України визначено, що митниця є митним органом, який у зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів. До таких завдань належить, зокрема, забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними фінансовими посередниками, що надають такі гарантії (пункт б частини другої статті 544 МК України).

Митниця Державної фіскальної служби України за організаційно-правовою формою є органом державної влади.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 306 МК України фінансова гарантія – це спосіб забезпечення сплати митних платежів.

Взаємовідносини між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та гарантами регулюються на підставі укладених угод. Фінансова

гарантія видається гарантом і надається органам доходів і зборів особою, відповідальною за сплату митних платежів, або будь-якою іншою особою на користь особи, відповідальної за сплату митних платежів, якщо інше не передбачено цим Кодексом. У разі невиконання особою зобов'язання зі сплати митних платежів, забезпеченого фінансовою гарантією, наданою у вигляді документа, орган доходів і зборів із залученням представників гаранта, що видав таку гарантію, з'ясовує обставини невиконання зобов'язання, після чого направляє цьому гарантові вимогу щодо сплати належної суми митних платежів. До вимоги додаються завірені органом доходів і зборів копії документів, що підтверджують невиконання зобов'язання. Процедура направлення вимоги та перелік обов'язкових документів, що до неї додаються, визначаються в угоді, передбаченій частиною третьою статті 314 цього Кодексу (частини друга, третя, п'ята статті 307 МК України).

Частиною першою статті 309 МК України встановлено, що забезпечення сплати митних платежів фінансовою гарантією здійснюється у таких формах: 1) надання фінансової гарантії, виданої гарантом (гарантія, що надається у вигляді документа); 2) внесення коштів на відповідний рахунок або в касу органу доходів і зборів (грошова застава).

Згідно із частинами першою та другою статті 312 МК України у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого фінансовою гарантією, наданою у вигляді документа, суми митних платежів, що підлягають сплаті, повинні бути перераховані гарантом на рахунок органу доходів і зборів упродовж трьох банківських днів з дня отримання гарантом вимоги органу доходів і зборів про таку сплату. Форма вимоги встановлюється в угоді, передбаченій частиною третьою статті 314 цього Кодексу. Отримані від гаранта кошти в рахунок погашення зобов'язань перераховуються органом доходів і зборів до державного бюджету впродовж одного робочого дня.

У частині третій статті 314 МК України унормовано, що взаємовідносини між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та гарантами регулюються на підставі укладених угод, у яких зазначається обов'язок гаранта безумовно сплатити суму митних платежів у разі невиконання відповідними особами зобов'язань перед органами доходів і зборів.

У разі несплати або неповної сплати митних платежів у встановлений строк такі платежі стягуються в порядку та строки, визначені Податковим кодексом України. Належні до сплати суми митних платежів стягуються з осіб, відповідальних за їх сплату (частини перша, друга статті 303 МК України).

Укладення сторонами спору угоди, на підставі якої відповідач видав гарантії у вигляді документа, не є способом забезпечення виконання зобов'язань у сфері приватного права, а вважається способом забезпечення сплати обов'язкових митних платежів до державного бюджету, який запроваджено законодавством України з питань державної митної справи з метою захисту митних інтересів України у процесі здійснення державної митної справи.

Отже, спір про стягнення митним органом з відповідача (гаранта) як особи, відповідальної за взятими фінансовими гарантіями щодо сплати митних платежів до державного бюджету, є публічно-правовим спором, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів.

Відповідна правова позиція викладена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 910/5478/17, провадження № 12-98гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74506090>).

6.3. У порядку якого виду судочинства (господарського чи цивільного) слід розглядати спори щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, зокрема договорів застави (іпотеки), якщо однією із сторін основного зобов'язання є фізична особа, яка не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності?

Зі змісту положень частини першої статті 527, статей 546, 575 ЦК України та статей 1, 11 Закону України «Про іпотеку» вбачається, що за загальним правилом саме позичальник як боржник у зобов'язанні за кредитним договором має виконати свій обов'язок перед кредитором. Втім, якщо таке зобов'язання майновий поручитель забезпечив іпотекою, він може виконати обов'язок боржника, однак у межах вартості предмета іпотеки. У разі задоволення вимог іпотекодержателя за рахунок предмета іпотеки правовідносини з боржником за основним зобов'язанням не припиняються, оскільки майновий поручитель набуває права кредитора за основним зобов'язанням.

15.12.2017 набрав чинності Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким чинні ГПК України та ЦПК України викладено у новій редакції.

Зазначений Закон чітко розмежував юрисдикцію судів за правилами цивільного та господарського судочинства щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, встановивши у пункті 1 частини першої статті 20 ГПК України, що критерієм розмежування юрисдикції у таких спорах є суб'єктний склад основного зобов'язання.

Так, згідно з пунктом 1 частини першої статті 20 ГПК України господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема справи у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці.

Натомість за правилами цивільного судочинства повинні розглядатися спори стосовно правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо хоча б однією із сторін цього основного зобов'язання є фізична особа, яка, вступаючи у це зобов'язання, не діяла як фізична особа – підприємець.

Отже, для визначення юрисдикції суду щодо розгляду відповідної справи суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, значення не має. Вид судочинства (цивільне чи господарське) визначається, враховуючи суб'єктний склад сторін основного зобов'язання.

З огляду на викладене до юрисдикції господарського суду не належить спір щодо виконання договору, укладеного для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо хоча б однією із сторін основного зобов'язання є фізична особа, яка не є підприємцем.

Відповідна правова позиція викладена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 906/277/18, провадження № 12-300гс18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81908681>) та постанові КГС ВС від 27.08.2019 у справі № 906/764/18 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83958624>).

6.4. Чи має значення для визначення юрисдикції господарського суду суб'єктний склад сторін основного зобов'язання, на забезпечення виконання якого укладено спірний договір іпотеки, якщо однією із сторін основного зобов'язання є фізична особа, яка не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а провадження у справі порушене до 15.12.2017, тобто до внесення відповідних змін до ГПК України?

У порядку якого виду судочинства слід розглядати спір у справі, розгляд якої ініційований за правилами господарського судочинства, якщо в процесі її розгляду у зв'язку із внесенням змін до законодавства вона стала такою, що не належить до юрисдикції господарського суду?

З дати набрання чинності ГПК України в редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», тобто з 15.12.2017, до юрисдикції господарських судів належать справи щодо розгляду спорів стосовно правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами цього основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці. У цьому випадку суб'єктний склад сторін правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, не має значення для визначення юрисдикції суду щодо розгляду відповідної справи.

Положення пункту 1 частини першої статті 20 ГПК України (у редакції, чинній з 15.12.2017), не пов'язують належність до господарської юрисдикції справ у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання основного зобов'язання, якщо сторонами цього основного зобов'язання є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці, з об'єднанням таких позовних вимог з вимогами до особи-боржника за основним зобов'язанням.

Водночас статтею 1 ГПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) було визначено, що підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі – підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 12 ГПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) господарським судам були підвідомчі справи у спорах, що виникали при укладенні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім: спорів про приватизацію державного житлового фонду; спорів, що виникали при погодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не могли бути встановлені за угодою сторін; спорів, що виникали із публічно-правових відносин та були віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів.

Частина перша статті 21 ГПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) передбачала, що сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути підприємства та організації, зазначені у статті 1 названого Кодексу.

При цьому за частиною першою статті 15 ЦПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) суди розглядали у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникали із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводився за правилами іншого судочинства.

До внесення відповідних змін до ГПК та ЦПК України розмежування спорів цивільної та господарської юрисдикції відбувалося на підставі суб'єктного складу сторін спору, якими в господарському процесі

могли бути юридичні особи та фізичні особи – підприємці, враховуючи, що фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, могли звертатися до господарського суду тільки у випадках, передбачених законодавчими актами України.

Отже, наведені положення ГПК та ЦПК України (у редакції, чинній до 15.12.2017) не передбачали, що у разі звернення до суду з позовом стосовно виконання договору, укладеного для забезпечення виконання зобов'язання за іншим договором, визначальним критерієм розмежування цивільної та господарської юрисдикції є суб'єктний склад сторін саме основного зобов'язання, на забезпечення виконання якого такий договір укладено, а не склад сторін, між якими виник спір.

Підпунктом 11 пункту 1 розділу XI «Перехідні положення» ГПК України (у редакції, чинній з 15.12.2017) встановлено, що заяви і скарги, подані до набрання чинності цією редакцією Кодексу, провадження за якими не порушено на момент набрання чинності цією редакцією Кодексу, розглядаються за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу. Такі заяви чи скарги не можуть бути залишені без руху, повернуті або передані за підсудністю, щодо них не може бути прийнято рішення про відмову у прийнятті чи відмову у відкритті провадження за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу, якщо вони подані з додержанням відповідних вимог процесуального закону, які діяли до набрання чинності цією редакцією Кодексу.

Унесення змін до процесуального законодавства щодо розмежування юрисдикції господарського та цивільного судів не може бути підставою для покладення на особу, яка звернулася до суду за захистом своїх порушених прав та законних інтересів, негативних наслідків визнання ініційованою такою особою спору таким, що належить до юрисдикції іншого суду, якщо на час звернення з позовом він підлягав вирішенню господарським судом відповідно до чинного господарського процесуального закону.

Отже, справа, розгляд якої ініційований за правилами господарського судочинства, має бути розглянута господарським судом і у разі, якщо в процесі її розгляду у зв'язку із внесенням змін до законодавства вона стала такою, що не належить до юрисдикції господарського суду, і відповідним законом не встановлено спеціального порядку передачі таких справ на цій підставі на розгляд суду іншої юрисдикції.

Відповідна правова позиція викладена у постанові КГС від 26.11.2019 у справі № 914/1325/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86141075>).

Огляд судової практики Верховного Суду щодо забезпечення виконання зобов'язань. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2018 року – грудень 2019 року / упоряд. правове управління (II) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 62 стор.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

fb.com/supremecourt.ua

t.me/supremecourtua